

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Rodinná výchova a její vliv na chování žáků

A family raising and its impact on pupils behaviour

Vedoucí práce:

prof. PaedDr. Stanislav Bendl, Ph.D.

Vypracovala:

Petra Holečková

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci zpracovala samostatně a že jsem uvedla veškerou použitou literaturu a prameny, ze kterých jsem čerpala.

Datum :

Podpis:

Poděkování

Děkuji vedoucímu práce prof. PaedDr. Stanislavu Bendlovi, Ph.D. za cenné rady, připomínky a metodické vedení práce. Děkuji své rodině za jejich bezmeznou podporu

Anotace

Rodinné prostředí má v životě dítěte významnou a nezastupitelnou roli. Celková atmosféra v rodině a postoj rodičů k dítěti jsou důležitým faktorem socializace a utváření osobnosti dítěte.

V této bakalářské práci se zabývám rodinnou výchovou a jejím vlivem na chování žáků. vývojem a kultivací citového prožívání dětí v rodině. Práci jsem rozdělila na teoretickou a praktickou část.

V teoretické části se zabývám pojmy rodina, funkce rodiny, výchova, rodinná výchova, výchovné styly, neúplná rodina, současná rodina. Praktická část je dělená na přípravu výzkumu a samotný výzkum.

Cílem výzkumu je zjistit, jakým způsobem se podílí rodina (i více generační rodina) na výchově dětí, jak spolupracují se školou a jak děti – žáci vnímají svůj postoj k morálce, plnohodnotnému životu, postoj rodiny a školy.

Opravdové chápání a respektování potřeb a zájmů dítěte předpokládá výchovný přístup, který při pozitivním emočním vztahu respektuje individualitu dítěte, opírá se o vyváženost práv a povinností, úctu k lidem, včetně principu odpovědnosti za vlastní jednání.

Klíčová slova

rodina, funkce rodiny, výchova, rodinná výchova , výchovné styly, neúplná rodina, současná rodina,

ANNOTATION

The family environment has a very important part in the child's life and the irreplaceable role. The whole atmosphere in the family and the posture of the parents towards their children is a very important factor of socialization and formation the personality of the child.

In this bachelor's exam I concern with the family raising and its impact on pupils behaviour. The evolution and the cultivation of sensitive experience it's children in the family.

This exam I have divided into the theoretical and the practical part.

In the theoretical part I focus on the concept such as a family, function of the family, an education and a family raising, styles of the raising, not-completed family and a present family.

The practical part is divided into the preparation of the research and itself research.

The aim is to find out the influence of current families (also more generational family) on behaviour their children - pupils, how they co-operate with their schools and how children-pupils sense their posture towards morality, their adequate life, their posture towards family and school.

The real understanding and respecting needs and the interests of the children can expect the raising access, which in the positive emotional relation will respect the child individuality and it leans on the balance of the law and duty, the respect towards people, including the responsibility of its own behaviour.

KEYWORDS

family, function of the family, raising, family raising, styles of the raising, not-completed family, present family

OBSAH

1	Úvod	1
2	Rodina.....	2
2.1	Pojem rodina, vývoj rodiny	2
2.2	Rodina z hlediska pedagogického a psychologického	3
2.3	Kulturní historie rodiny	5
2.3.1	Úloha rodiny ve výchově dítěte	6
2.3.2	Charakteristika úplné a neúplné rodiny	7
2.3.3	Krize současné rodiny	9
2.3.4	Rodina současnosti a vlivy, které na ni působí	11
2.3.5	Psychologické hledisko rozvodu z hlediska vnímavosti dítěte.....	13
2.3.6	Neúplná rodina po rozvodu.....	15
2.3.7	Rodina svobodné matky.....	17
2.3.8	Rodina, kde jeden z rodičů zemřel.....	19
2.4	Rodinné vazby a vztahy	19
2.4.1	Rodina jako systém interakcí	22
2.5	Postavení rodiny v současných společenských podmínkách	23
2.6	Výchovné postoje rodičů.....	24
2.6.1	Rodinná výchova	27
2.6.2	Stejné cíle, různé metody	27
2.6.3	S každým trochu jinak a důslednost ve výchově	29
3	Rozdíly a shody rodinné a školní výchovy.....	31
4	V čem spočívá spolupráce rodinné a školní výchovy.....	33
5	Přehled možných řešení problémů neúplné rodiny	35

5.1.1	Co dělat, aby se vaše děti správně chovaly.....	36
5.2	Cíl výzkumu.....	38
5.3	Výzkumný problém.....	38
5.4	Hlavní výzkumná otázka.....	38
5.5	Metody zpracování praktické části.....	38
5.6	Výzkumný vzorek.....	39
5.6.1	Rodina č. 1 – žák č. 1.....	39
5.6.2	Rodina č. 2 – žák č. 2.....	39
5.6.3	Rodina č. 3 – žák č. 3.....	40
5.6.4	Rodina č. 4 – žák č. 4.....	41
5.6.5	Rodina č. 5 – žák č. 5.....	41
5.6.6	Rodina č. 6 – žák č. 6.....	42
5.6.7	Rodina č. 7 – žák č. 7.....	42
5.7	Realizace výzkumu.....	43
5.8	Vyhodnocení dotazníků pro rodiče.....	43
5.8.1	Závěrečné zhodnocení výzkumu v rodinách.....	46
5.9	Vyhodnocení dotazníků pro žáky.....	46
5.9.1	Závěrečné zhodnocení výzkumu.....	48
5.10	Otázky pro rozhovor s učitelkami základní školy.....	48
5.10.1	Vyhodnocení rozhovoru s učitelkami základní školy.....	48
5.11	Závěr výzkumné části.....	49
6	Závěr.....	50

1 Úvod

Výchovu dítěte nelze oddělit od celkového morálního stavu společnosti v dané době. V současných společenských podmínkách převažuje vliv neúplné rodiny (matky samoživitelky, jeden z rodičů zemřel, vysoká rozvodovost) na chování žáků.

I v neúplných rodinách mohou být vychová děti, u kterých se rizika neúplné rodiny nemusejí projevit. Dokončí vysokou školu, založí fungující rodinu. A naopak i v úplných rodinách může mít rodinná výchova negativní vliv na chování žáků (finanční zázemí, nedostatek času na výchovu).

V teoretické části se budu zabývat pojmy jako rodina, funkce rodiny a krize současné rodiny. Nakonec vysvětlím pojmy jako výchova, rodinná výchova a současná výchova.

V praktické části se budu zabývat výzkumem, pro který jsem zvolila formu dotazníků jak pro rodiče, tak pro jejich děti – žáky. Záměrně jsem výzkum prováděla v různých rodinách, v neúplných, plně harmonických, v rodinách matky samoživitelky či v rodině vícegenerační. Výzkum je doplněn rozhovorem s učitelkami dětí základní školy.

Výzkumem se pokusím zjistit vliv současných rodin na chování jejich dětí – žáků.

2 Rodina

2.1 Pojem rodina, vývoj rodiny

Co je to rodina? Rodina je jakýmsi nejuniverzálnějším socializačním činitelem, který poskytuje jedinci identifikační vzory, seznamuje ho s předpokládaným chováním pro mužskou a ženskou roli. Učí jedince reagovat žádoucím způsobem procesu interakce a umožňuje mu i praktické ověření získaných dovedností v rámci rodiny. Uplatňuje se jako regulátor chování jedince a poskytuje mu společensky žádoucí normy. Pod vlivem rodinného působení se vytváří postoje k personálnímu okolí, sobě samému i společnosti obecně.

Existuje představa, že společnost se skládá z rodin. Je to představa vskutku klasická, či přesněji klasicistní. Je plodem klasicismu konce sedmnáctého věku, s jeho smyslem pro estetickou vyváženost a střídmost, a následující osvícenectví, s jeho zbožněním přírody a racionalismem, jež si přírodu i společnost uspořádaly do průzračných symetrických a logických schémat.

V knize Ivo Možného *Moderní rodina* (1990) se uvádí citát z Velké francouzské encyklopedie, což je základní kniha osvícenství, kde Chevalier de Jacourt uvádí pod heslem rodina: „...je to společnost, jež tvoří základní výbavu a přirozený stav člověka. Rodina je vskutku občanská společnost, ustavená přírodou: tato společnostně nejpřirozenější a nejstarší ze všech společností: vytváří základ pro národní společnost, neboť lid anebo národ není nic jiného než celek složený z mnoha rodin. Rodina se zakládá manželstvím a je to příroda sama jež vtahuje člověka do tohoto svazku: z něho jsou pak rozeny děti, jež prodlužují život rodiny, udržují lidskou společnost při životě a nahrazují ztráty, jež v ní způsobuje smrt každý den.“ Ve vyšších společenských kruzích platilo jiné pojetí rodiny, chápalo ji jako „systém širokého pokrevního příbuzenství“ (Možný, 1990, s.18).

Význam slova rodina a rod byl téměř shodný, byla to „velká skupina lidí, již svazkem krve udržovala jednotu moci a majetku“ (Možný, 1990, s.18)

Rodinu nepoznáváme jen na základě znalosti jednotlivců, neboť chování každého ovlivňuje všechny ostatní. Dobře to vidíme třeba na případě dítěte s mentální retardací nebo s lehkou mozkovou dysfunkcí; na situaci rodiny, kde se narodilo další dítě; na případě nového matčina partnera, který chce být dětem novým otcem, apod..(Matějček, 1992, s.34)

2.2 Rodina z hlediska pedagogického a psychologického

Hlavní smysl rodiny je reprodukční. Rodina usnadňuje lidem péči o děti a jejich výchovu. Kromě toho, že je rodina biologicky důležitá pro udržení lidstva, je také jednotkou společnosti. Reprodukuje člověka jako organismus i jako bytost kulturní. Zprostředkovává tradici dalším generacím. Rodina je prvním a dosti závazným modelem společnosti, s jakým se dítě setkává. Formuje jeho osobní vývoj i postoj ke všem dalším skupinám. Rodina se snaží formovat dítě podle svého hodnotového schématu, podle vlastní tradice. Rodinné normy se vždycky nějak odchyľují od norem ve společnosti průměrných. Rodina chce, aby dítě vstoupilo do společnosti s určitým druhem orientace, s určitým programem.

Model rodiny tvořené rodiči, jejich dětmi, případně prarodiči vykazuje v čase neobyčejnou stabilitu. Prakticky všechny společnosti jsou na tomto přirozeném modelu rodiny založeny. Také všechny funkční formy náhradní péče o děti usilují o to, aby se alespoň v něčem podobaly dvougenerační rodině: ty nejlepší z nich jsou psychologicky věrnou kopií úplné nebo neúplné rodiny.

Dítě ke svému vývoji potřebuje krom zajištění primárních potřeb (teplo, nasycení) stabilní prostředí (domov) a přítomnost stabilních osob (rodičů), na jeho vývoji vysoce citově angažovaných. Tato angažovanost je oboustranná. Dítě i rodič se spolu ztotožňují, podporují se, spoléhají se na sebe, samozřejmě se dostávají i do konfliktů. Rodiči na dítěti velmi záleží, víc než na čemkoli jiném, vnímá ho jako jedinečné, zvláštní, je jím fascinován. Také dítě vnímá rodiče nejdřív jako všemocného protektora, později jako pomocné já, které supluje zatím nedokonale utvořené já dětské a umožňuje dítěti adaptovat se na nároky světa. „Dítě přináší rodičům poznatky a zkušenosti jinak nezískatelné, umožňuje jejich vnitřní růst. Děti rostou k dospělosti a rodiče s nimi zrají k životní moudrosti; to je něco specificky lidského“. (Matějček, 1992, s.43)

Totožnost dítěte určuje rodina už tím, že mu dává jméno. Příjmení vyznačuje příslušnost dítěte k určité rodině a křestní jméno je výsledek rodičovské volny, kořenící buď v rodinné tradici nebo inspirované dobovou módou. Když se nám člověk představí celým jménem, říká nám vlastně, do které rodiny patří a kterým jejím členem je.

Rodiče svým vlivem určují životní dráhu dítěte - dítě si z rodiny odnáší představu o pracovním uplatnění, o manželství a rodině, o hodnotové hierarchii. Tyto programy si přehodnocuje a ponechává z nich to, co považuje za pozitivní, to si zachovává až do konce života. Nebýt intenzivního pouta mezi rodičem a dítětem, neměly by tyto programy

A TEORETICKÁ ČÁST

zakotvení: kdyby nikomu jinému nezáleželo na tom, aby si je dítě osvojilo a aby je naplňovalo, nezáleželo by pak ani na programech samotných, dítě by se ocitlo ve stavu anomie. Rodina má smysl i pro rodiče. Dospělému umožňuje přesahovat horizont vlastního života. Starost o členy rodiny je víc než starost o sebe, touto starostí dostává náš život nenahraditelné dimenze. To, co děláme, má větší cenu, když je to zhodnoceno či přímo zuzitkováno rodinou. Dospělý je rodinou potvrzován v roli sexuální a v roli rodičovské - obě role jsou základem dobrého sebehodnocení. Dospělý se vyvíjí v souladu s vývojem svého partnera. Se svými dětmi znovu prožívá vlastní dětství, má možnost opravit chyby, jichž se dopouštěli jeho rodiče. Rodina dospělému rozšiřuje i jeho sociální pole. Díky partnerovi může navázat nové kontakty, stejně jako díky dětem, počet významných osob se tak může rozrůstat a obměňovat.

Všem členům rodiny, dětem i dospělým, poskytuje rodina domov. V něm člověk odkládá veřejné role. V rodině je možná vysoká míra otevřenosti, vysoká míra sdílení. Rodina umožňuje svým členům zpracovávat všechny druhy traumat, která je potkávají. Umožňuje i sdílet radost. Pokud nejsme psychicky vykořeleni, posuzujeme se očima členů své rodiny, korigujeme pod jejím vlivem své chování.

V případě vzniku vážných poruch tělesného nebo duševního zdraví je rodina schopna mobilizovat značné rezervy, poskytovat svému členovi velkou podporu a všemi dostupnými prostředky usilovat o návrat do původního stavu. V ideálním případě dává rodina každému, kdo do ní patří, pocit bezpečného zázemí.

Členové rodiny jsou partnery v komunikacích. Nepřetržité vyměňování zpráv upevňuje jejich rodinné role, umožňuje jim sledování společných cílů, respektování sdílených hodnot. Dobře fungující rodina je schopna v komunikačních výměnách vyvažovat nevýhody jednotlivých členů zvýšeným zájmem o jejich postoje, interpretováním zpráv vyjadřovaných mimoslovními prostředky, vcitujícím se ztotožněním.

Na druhé straně je rodina zdrojem stresu. Rodič musí být malému dítěti k dispozici stále, ať je odpočatý či unavený, případně i nemocný. Také dospělí se musí stále jeden druhému přizpůsobovat. Řada individuálních plánů se může uskutečnit až po souhlasu jiných členů rodiny nebo musí být opravena a musí být přijat plán kompromisní. Jsou situace, v nichž se člen rodiny musí podrobit vyššímu zájmu, a to zcela. Radost z dětí a partnera má i svou stránku rubovou: starosti a úzkosti.

A TEORETICKÁ ČÁST

Rodina dokáže svou hlavní úlohu plnit dobře jen tehdy, když se rodič dokáže podřídit potřebě dítěte, protože je za ně zodpovědný, a když podobně odpovědný vztah k sobě mají i dospělí členové rodiny.

2.3 Kulturní historie rodiny

Rodina je ve středověku institucí, bez níž mohl jedinec existovat jen těžko. Bez příslušnosti k feudálnímu pánovi a bez příslušnosti k rodině neměl ve společnosti místo. Jen ve městech mohli lidé žijící na okraji společnosti přežívat bez zázemí vlastní či cizí rodiny. ve středověku je běžné soužití širších rodin. tří nebo čtyřgenerační je ovšem vzácností vzhledem k nízkému průměrnému věku lidí. Venkovské rodiny jsou větší, ve městech mají velkou rodinu jen nejbohatší lidé. (Matoušek, 1997, s.26)

Dětství bylo ve středověku krátké, zhruba do osmi let, pak se dítě stalo v jednom okamžiku dospělou osobou. V tu dobu začalo dítě buď pracovat v zemědělství, nebo šlo do učení, obvykle mimo domov. Dítě, které tak z domova odešlo, nemuselo už nikdy své rodiče spatřit, neboť umírali velmi brzy, ženy často při porodu. Časté byly i druhé sňatky ovdovělých s příbuzným zemřelého, čímž široké rodiny zacelovaly ztráty. Trvá vedoucí postavení muže a podřízená role ženy, vysoká oddělenost mužské a ženské role, necitelnost vůči nenarozeným nebo čerstvě narozeným dětem, vázanost rodiny na majetek. (Matoušek, 1997, s. 27)

Novověká industrializace přenesla pracovní místo z rodiny do továrny a soustředila obyvatele do měst. Zavedení školní docházky odvedlo děti na větší část dne z rodin. Na přelomu 19. a 20. století začaly pracovat v průmyslu ženy, někde i děti. Tím se stala domácí práce pro ženu přítěží, neměla totiž na trhu práce žádnou hodnotu. Muž přestal být jediným živitelem rodiny. Rodina ztratila pevný společenský status. Prestiž muže začíná klesat. Sňatky přestaly být určovány jinými zájmy než přáním snoubenců žít společně. (Matoušek, 1997, s.29)

Za posledních sto let v souvislosti s historickým vývojem prošla rodina značnými změnami. V mnoha případech přestává plnit funkci pracovní jednotky. Značnou část výchovy zajišťuje škola, popřípadě také mimoškolní zařízení a organizace.

Tradiční rodina byla patriarchální: otec přísně vládl, v hierarchii následovala matka a děti měly jen poslouchat a být vděčné. Od této formy se přechází k demokratické rodině s relativní rovnoprávností členů.

A TEORETICKÁ ČÁST

Demokratická rodina respektující osobnost a rovnoprávnost ženy i dětí překonává tyto nepříznivé účinky, vznikají však jiné problémy. V mnoha případech se otec nechce vzdát výhody patriarchálního vládce rodiny. Žena sice fakticky řídí a také svou prací zajišťuje chod rodiny, ale pomocí taktických forem a kroků ponechává muži dojem, že řídí a rozhoduje on. Ve vztahu k dětem někdy dochází k nejasnostem a nerozhodnosti, co dovolit a co zakázat, přechází se do extrémní volnosti nebo nejistoty a nedůslednosti.

2.3.1 Úloha rodiny ve výchově dítěte

Rodině jakožto malé sociální skupině připadá nezastupitelná úloha v socializaci. Jde o primární skupinu, o rozsahem malý, leč důležitý subsystém společnosti. Rodina je tedy zvláštní skupinou, jejíž spojení s fungováním celé společnosti má životní význam. Proto má společnost zájem na relativně stabilním fungování právě této skupiny.

Funkce rodiny jsou většinou chápány jako úkoly, které rodina plní jednak vůči sobě samé, jednak vůči společnosti. Složitě a stále se vyvíjející podmínky života společnosti jsou také podmínkami pro život rodiny, a proto je představa o nezávislosti rodinného života na společenském dění nereálná a v určitém smyslu, zejména v souvislosti s výchovou dětí, dokonce nežádoucí.

Základní funkce rodiny:

1. Funkce biologická zahrnuje podmínky pro biologický vývoj všech členů rodiny, zejména sexuální vztahy mezi mužem a ženou a biologickou reprodukci rodiny.
2. Funkce ekonomická - ve smyslu materiálního zabezpečení jejích členů i ve smyslu společné hospodářské činnosti rodiny.
3. Funkce výchovná nabývá u současné rodiny největšího významu, jeví se nenahraditelná. (Dvořáček, 2004, str. 104-5).

Všechny tyto společenské funkce rodiny jsou spolu těsně spjaty, vzájemně se ovlivňují. Oddělené posuzování jednotlivých stránek života rodiny a nekritické oceňování významu některé z nich s sebou přináší nepříznivé důsledky také pro praktický život rodiny.

2.3.2 Charakteristika úplné a neúplné rodiny

Jestliže je rodina v základní podobě tvořena oběma rodiči a jejich dítětem či dětmi, pak v neúplné rodině zůstává s dítětem či s dětmi jen jeden z rodičů, přičemž ten druhý chybí - podle kritérií pro sčítání lidu „není v rodině hlášen k trvalému pobytu“.

Můžeme ovšem uvažovat, jak dalece se liší neúplná rodina, kde například otec fyzicky není přítomen v důsledku úmrtí, rozvodu, apod., od úplné rodiny, kde otec neplní svou funkci a je „nepřítomen“ nebo jen zkomoleně přítomen psychologicky, například v důsledku alkoholismu, duševního onemocnění, gamblerství, aj. Zaměříme-li se na fyzickou nepřítomnost rodiče, musíme si vyjmenovat základní činitele, jež tu nepochybně psychologicky působí: kdo chybí v rodině, jak dlouho chybí, od kterého věku dítěte, jak je nahrazován, jaká byla osobnost onoho ztraceného rodiče a jaká je osobnost toho zbývajícího, a hlavně jaká je osobnost dítěte. Jaký je sociální kontext či sociální pozadí, na kterém život neúplné rodiny probíhá (tj. jak pomáhají prarodiče, jaké je hospodářské zajištění rodiny, jaké jsou kulturní tradice společnosti, jakými hodnotami společnost žije, atd.) . Je tu však ještě jeden významný činitel, na něž nesmíme zapomenout, totiž příčina oné neúplnosti, a pak ovšem i příčina této příčiny. Jiný psychologický význam má nepochybně smrt otce nešťastnou náhodou a smrt sebevraždou, rozvod po vzájemném odcizení a rozvod po odcizení jen jednoho z manželů, atd.

Neúplné rodiny jsou tu od pravěku. Po celá tisíciletí byla hlavní příčinou neúplnosti rodin smrt jednoho z rodičů. Byli tu vdovci, vdovy a sirotci. Společnost tradičně s tím počítala a měla osvědčené přístupy k tomuto problému. Ochrana vdov a sirotek byla znakem rytířství, známkou zbožnosti, občanskou ctností. Byly sirotčince a bylo tradiční (psychologicky a pedagogicky krajně pochybné) pojetí macechy a otčima. Rozvody jsou tu rovněž od dávných dob a nejsou vynálezem moderní doby. Masově se rozšířily teprve v posledních desetiletích. Se snížením úmrtnosti lidí středního věku podstatně ubylo sirotek a polosirotek, relativně však přibýlo neúplných rodin v důsledku rozvodu či vnitřního rozpadu rodin.

Za neúplnou rodinu se při sčítání lidu pokládá rodina, kterou tvoří jeden z rodičů aspoň s jedním dítětem. Relativní i absolutní přírůstek neúplných rodin spadá na vrub rozvodovosti.. Péče o děti v neúplné rodině je takřka výhradně věcí matky - a můžeme-li v takovéto situaci spatřovat určité možné nebezpečí pro vývoj dítěte, pak tedy je to především ztráta otcovského činitele ve výchově.

A TEORETICKÁ ČÁST

Jisté je, že rodina rozpadlá či neúplná se nutně jeví jako společenství „problematické“. Ovšem přechodné nebo i trvalé odloučení dítěte od jednoho z rodičů nebo i od obou, ať už v důsledku úmrtí, rozchodu nebo rozvodu, k poruchám chování u dětí většinou nevede. Musí se patrně spojit více nepříznivých činitelů, aby k něčemu takovému došlo. Ale budiž řečeno, že u dětí z neúplných rodin se takoví nepříznivé činitelé snáze sejdou. Je jich sice menšina, ale ne zanedbatelná.

Je nutno vážně počítat s osobností toho vychovatele, který s dítětem zůstává sám. Má mnohem těžší úlohu. Musí v mnoha směrech toho druhého zastoupit, pracovně i psychologicky, je vystaven zcela osobitým nárokům, nemá se s kým rozdělit o radosti, starosti a odpovědnost. Schopnost onoho zbývajícího vychovatele dostát všem těmto nárokům hraje ve vývoji dítěte zřejmě významnější roli než pouhá skutečnost, že rodina je neúplná.

U mnohých dětí po úmrtí jednoho z rodičů se objeví depresivní příznaky. Podrobné zkoumání dětského smutku však odhalilo, že nejde jenom o skutečnost, že někoho milého ztratily, ale že jde o celou citovou atmosféru rodiny. A to platí i o rodině, z níž někdo po rozvodu nebo i bez rozvodu odešel. „Citovou atmosféru“ rodiny nutno tedy zařadit mezi činitele, kteří významně ovlivňují vývoj dítěte v neúplné rodině.

A konečně nesmíme zapomenout ani na to, že dítě samo si vnáší do své životní situace svými základními temperamentovými vlastnostmi podmínky pro utváření své osobnosti v součinnosti s okolím. Dítě není jen pasivně přijímajícím účastníkem výchovné činnosti - je samo aktivním strůjcem svého osudu. A život v neúplné rodině je stejně tak v „součinnosti“ jako život v rodině dokonale úplné. Výsledky získané rozličnými výzkumnými přístupy shodně svědčí o tom, že situace dítěte vyrůstajícího v neúplné rodině je svým způsobem zvláštní, náročná, někdy ohrožující a někdy i nebezpečná. Toto nebezpečí může a ovšem i nemusí být uskutečněno. Je zřejmé, že ona početná řada činitelů vnáší velikou rozmanitost do tzv. následků neúplnosti rodiny. Můžeme dokonce vidět jakousi plynulou řadu těchto „následků“ ve vývoji dítěte - od osobností dokonale přizpůsobených, veskrze pozitivně hodnocených až po osobnosti málo přizpůsobené a problematické či již výrazně patologické.

Jestliže jsou děti v rodině neúplné spíše než v rodině úplné ohroženy „citovou subderivací“ a jestliže neúplných rodin hrozivě přibývá, nelze s nápravou a prevencí čekat „až bude všechno jasné“. Pomoc ohroženým dětem v ohrožených rodinách je zřejmě jedním z nejnaléhavějších společenských úkolů dneška.

A TEORETICKÁ ČÁST

Neúplné rodiny můžeme tedy rozdělit do několika typů:

1. rozpad rodiny (rozvod)
2. narození dítěte svobodné matce
3. úmrtí jednoho z rodičů

2.3.3 Krize současné rodiny

Statistiky rozvodovosti a počtu dětí vyrůstajících v neúplných rodinách či náhradních zařízeních připomínají poplašné signály ohlašující krizi rodiny. Výskyt krizových tendencí souvisí také se změnami ekonomického postavení, s relativně větší nezávislostí žen, s existencí tzv. dvoukariérových manželství, s potřebou nových forem dělby práce v rodině (včetně problému využití služeb). Dochází tak současně k redefinici tradiční mužské role, k jinému rozložení autority a moci.

Stabilitu a integrovanost dnešní rodiny značně narušují i některé všeobecné jevy civilizačního vývoje, jako je mobilita obyvatelstva, pravidelné opouštění rodiny na delší čas kvůli zaměstnání, navazování známostí v zaměstnání, které mohou narušit vztah k jejich manželskému partnerovi, atd.

Pro industriální společnosti naší doby jsou příznačné tyto trendy, týkající se rodin:

- tendence odkládat sňatky a rození dětí na dobu co nejpozdější
- tendence ve větší míře zakládat rodinu neformálně, bez legálního sňatku
- zvyšování rozvodovosti
- pokles ochoty lidí po rozvodu vstupovat do dalšího svazku a mít další děti
- tendence omezovat počet dětí v rodině, případně nemít děti vůbec
- prodlužování doby, po kterou děti a rodiče žijí spolu (platí pro Evropu, ne pro USA)

A TEORETICKÁ ČÁST

Téměř všechny tyto trendy ukazují na sílící prosazování individuálních zájmů nad zájmy rodinnými. Prorodinné společenské pohyby pozorovatelné v postsocialistických zemích, determinované hospodářskými těžkostmi a reformami (vznik rodinných podniků a rodinných farem), jsou tendencemi okrajovými, které vývoj k vyspělé industriální společnosti pravděpodobně brzy zvrátí. Popsané tendence byly poprvé výrazněji zaznamenány demografy již ve třicátých letech 20. století. Druhou světovou válkou byly oslabeny a znovu se projeví v šedesátých letech. Léta sedmdesátá tento vývoj prudce akcelerovala. Sňatečnost i porodnost nevídaně poklesly, rodiny se začaly zmenšovat, stále více dětí nyní nežije spolu se svým biologickým otcem.

Nikoho asi nepřekvapí, že většina prognóz dnes vyslovovaných vyznívá pro rodinu nepříznivě. Nejčastěji se vyskytují dvě vize. První předpokládá slábnoucí rodinná pouta. Podle ní spolu manželé budou jen krátce, budou zcela rovnoprávní, budou si udržovat osobní zájmové sféry, které nebudou sdílet s nikým z rodiny. Rodina se stane otevřenou sociální strukturou podobnou jiným „organizacím“. Lidé se budou víc a víc orientovat na svůj osobní blahobyt a sféra rodinných vztahů pro ně bude podružná. Stát bude přebírat víc a víc funkcí, které mívala tradiční rodina.

Druhý typ vizí počítá s klesajícím významem mužské role v rodině. Předpokládá se, že ženy už nebudou chtít kopírovat muže, jak je k tomu feminismus ještě nedávno nabádal, ale budou se chtít od mužů maximálně lišit a maximálně distancovat. Což by mohlo nukleární rodinu úplně zničit. Instituce manželství by ztratila smysl.

Současnou rodinu je potřeba udržovat v rovnováze krkolomnými manévry. Žena věrná tradici, cítí za rodinu větší odpovědnost než muž. Proto formuluje svá přání velmi opatrně, aby se nedotkla mužovy patriarchální ješitnosti. Žena režíruje dění v rodině tak, aby si muž mohl připadat jako režisér. Muži a ženy současnosti pochopitelně preferují ten model manželství, který je pro jejich pohlaví výhodnější - ženy pojetí rovnostářské, muži patriarchální tradici. Obě pohlaví si však nemohou dovolit přiznat to v rodině zcela otevřeně. Křehká pouta moderní rodiny by to příliš ohrožovalo.

Dospíváme tak k paradoxům. Žena řídí chod rodiny ve většině sfér a přitom se stále v některých ohledech chová jako bytost podřízená. Muž se z rodiny vytrácí a jeho prestiž doma už nezachraňují ani mimorodinné aktivity. Je ženou zastupitelný i v roli živitele. Přitom se však v mnoha ohledech chová pořád tak, jak se chovali jeho patriarchální předkové. Napětí mezi stále vlivnými tradičními rolmi mužů a žen a změnami v těchto rolích, které si

A TEORETICKÁ ČÁST

vynucuje moderní doba, výrazně ovlivňuje současnou nestabilitu rodin. Pro konkrétní lidi není jednoduché rozlišovat mezi makrospolečenskými trendy a psychologickými vlastnostmi partnera: typickou zkratkou jsou schopni dospět k závěru o neslučitelnosti svých povah, které si nechají potvrdit rozhodnutím o rozvodu.

Optimistický pohled na budoucnost rodiny vychází z přesvědčení, že hodnotná lidská bytost potřebuje komunikaci a sdílení, potřebuje stálý okruh nejbližších lidí, potřebuje domov. Lidská potřeba překročit sebe sama nalézá svůj prvotní, základní výraz v přání mít děti a v pečování o ně. Pochybuji, že by někdy lidé dobrovolně přenechali tuto sféru státu či nějaké instituci. Předpokládám, že si budou přát, aby moderní stát podporoval jejich rodiny, ne aby je suploval, a aby podporoval všechny rozmanité formy rodinného soužití, které budoucnost s jistotou přinese. Protože všechny pokusy nahradit rodinu uměle zkonstruovanými, „vymyšlenými“ institucemi ztroskotaly, je třeba podporovat ty formy rodin, jež budou spontánně vznikat.

Podstatnou vlastností dokonalých systémů – k nimž patří psychofyzický organismus člověka jako jedince i rodina jako lidské společenství – je, že do jejich programu je už zabudována schopnost sebezáchovy a sebeobrany. I rodinný systém narušený, zatížený nebo ohrožený kritickou událostí má tendenci znovu se stabilizovat, obnovit svou funkci, reparovat se, třeba i za cenu určitých obětí (jde jen o to, aby tyto oběti neznamenal obětování některého člena nebo subsystému rodiny). Velká většina rodinných krizí se také působením tohoto vnitřního ozdravného mechanismu vyřeší nebo zvládne sama, bez přispění poraden, lékařů, soudů a podobných institucí. (Matějček, 1992, s.36)

2.3.4 Rodina současnosti a vlivy, které na ni působí

Také běžná rodina současnosti potřebuje péči společnosti. Co ohrožuje dnešní rodinu? Jsou na ni kladeny nároky ze všech stran a vytvořit z domova příjemné místo stojí rodiče obrovské úsilí. Zaměstnavatelé požadují flexibilního pracovníka, který je čtyřicet hodin k dispozici a ještě se stihne vzdělávat. Proti tomu stojí stabilita rodiny. Problém není v tom, že dnešní rodiče mají o tolik méně času kvůli zaměstnání jako dříve. I tehdy strávili dospělí celý den na poli a děti byly odkázané samy na sebe. Tenkrát, stejně jako dnes, je ale nutné, aby děti věděly, byť ve zjednodušené formě, co máma a táta dělají a že jejich práce má smysl. A aby všichni členové rodiny měli o sebe zájem.

A TEORETICKÁ ČÁST

Vlivy, které působily na rodinu v 90. letech 20. století a které působí i na rodinu současnosti:

- rodina často nemá možnost získat byt
- když byt získá, tak ho dlouhá léta splácí
- po čtyřicátém roce věku a s více dětmi začne být rodič neperspektivní na trhu práce
- vysokoškolsky vzdělaný člověk váhá se vstupem do manželství, protože mu to ekonomická situace nedovolí
- dochází k velkým škrtkům v sociálním rozpočtu, což nejvíce působí na rodiny s dětmi
- reálná hodnota dětských přídavků poklesla oproti hodnotě z konce 80. let
- rodina s více dětmi je na tom ekonomicky hůře než starobní důchodci podnikatelé odmítají zaměstnat někoho, kdo se sám stará o více dětí
- místo politického diktátu nastupuje diktát zaměstnanosti a nutnost být zaměstnavateli trvale k dispozici, což nenechá mnoho prostoru pro závazky vůči rodině a dětem
- velmi se zjednodušila a tím usnadnila soudní procedura rozvodu - přibývá neúplných rodin
- ženatý mladý muž či vdaná mladá žena se cítí být na trhu práce hendikepováni
- firmy nerady zaměstnávají někoho, kdo odmítá jejich filosofii „firma nade vše“ a dělí svůj čas a energii mezi firmu a rodinu
- dobře fungující rodina přestala být předpokladem pro kariérní růst, v nové ekonomice pro rodinu mnoho místa není
- ideální výkonný zaměstnanec je svobodný nebo alespoň rozvedený bez závazků
- profesní kariéra hraje mnohem větší roli než v minulosti

Ve známé studii amerického sociologa Richarda Senneta nazvané „Koroze charakteru“ je přesvědčivě zdokumentováno, jak takzvaná nová ekonomika se svými požadavky naprosté flexibility přispívá k postupnému rozvracení sociálních institucí, na prvním místě právě rodiny.

Všechny výše vyjmenované vlivy mají zcela hmatatelné dopady na rodinu a následně na psychiku a vývoj dítěte.

2.3.5 Psychologické hledisko rozvodu z hlediska vnímavosti dítěte

Rozvod je jistě jedna z nejtěžších životních zkoušek pro dítě i pro mladého dospívajícího člověka. V rozvodových sporech vidíme často snahu na obou stranách, aby ten druhý na to nějak „doplátil“. Je to pochopitelný postoj tam, kde se nahromadilo příliš mnoho hořkostí a kde lidé nejsou schopni rozumné úvahy. Nejvíce však na takovýto postoj svých rodičů pochopitelně doplácí jejich dítě.

Všimněme si proto situace v rozvedených rodinách a to podle věku dítěte:

a) s dětmi v předškolním věku

nedostatek finančních prostředků

chybějící vzor pro dítě (matka nebo otec v návaznosti na to, kdo dítě vychovává)

posměch dětí v kolektivu a nechápání toho, proč kamarád má oba rodiče a já ne, následně se dostavuje pocit méněcennosti

málo času rodiče na výchovu dítěte, na hraní a nezávazné povídání. Rodič má hlavně existenční starosti.

b) s dětmi ve školním věku

posměch spolužáků

ekonomické problémy převažují nad výchovnými

rodiče začíná zastupovat televize, video, počítač

ulice začíná rozhodovat o sociálním postavení jedince

ve věku od 13 do 15 let může dojít k prvnímu setkání s drogou, alkoholem a závadovým jednáním (kriminalitou)

posměch kamarádů se u starších dětí mění v obdiv: „ty všechno můžeš, nikdo tě v ničem neomezuje, kéž bych i já měl jenom mámu“, což může vést k velmi rušivým momentům při výchově

televize, video, počítač zcela zastupují výchovnou roli rodičů

A TEORETICKÁ ČÁST

pokud vychovává dítě jen matka, v tomto období výrazně chybí u chlapců odpozorování společenského chování otce a naopak u dívek chybí stejný vzor, kterým posuzují v budoucnu svého partnera. Podobně působí i výchova pouze otcem, i když je to méně častý jev.

c) s dospívajícími dětmi

- nejrizikovější skupina

volný přístup k alkoholu, drogám, gamblerství

prudký nárůst kriminality mládeže

odmítání jakéhokoliv výchovného vlivu rodiče, školy, autority

převrácení životních hodnot a velké riziko nastoupení životní dráhy vedoucí nikam - bezdomovec, feťák, alkoholik, atd.

Toto jsou možná rizika vývoje a výchovy dítěte v neúplné rodině po rozvodu. Tato rizika se mohou, ale také nemusí v plné míře projevit, nelze je brát dogmaticky. I v neúplné rodině může být vychováno dítě, které zdárně dokončí vysokou školu, začlení se do běžného života, má úspěchy, založí fungující rodinu. Je však třeba připomenout, že rizikové faktory působí statisticky více na dítě v neúplné rodině než v dobře fungující.

Může-li dítě z rozvedeného manželství říci, že matka nikdy neřekla o otci špatné slovo - i když měla mnoho důvodů si postěžovat, pak je to nejkrásnější svědectví o této matce. Je to patrně nejvyšší ocenění vychovatele. Jde tedy především o to, aby důsledky nezdařeného manželství rodičů neovlivňovaly nepříznivě manželství jejich dětí jednou v budoucnosti.

Děti po rozvodu svých rodičů se ovšem musí naučit žít ve skutečném světě a nikoliv jen v ideálech - např. o svém otci (byť tento o ně nejeví zájem). Musí tedy chtít nechtít zakusit mnohá rozčarování a mnohé srážky s nemilou pravdou. Jde jenom o to, aby ani ideály ani jejich léčení nebyly v žádném směru přeháněny.

2.3.6 Neúplná rodina po rozvodu

Nejdříve několik čísel připomínajících společenskou závažnost rozvodů: koncem osmdesátých let v tehdejším Československu proběhlo ročně téměř 40 000 rozvodů, které se týkaly téměř 45 000 nezletilých dětí. Když přičteme rodiče a prarodiče těchto dětí, dospějeme k odhadu, že ročně se u nás muselo s rozvodem vyrovnávat okolo půl milionu lidí.

K největšímu počtu nárůstu rozvodů dochází u manželství trvajících 5 až 15 let, to znamená, že je to období, ve kterém se v těchto rodinách mají vychovávat děti, je to období, ve kterém děti přicházejí na základní školu a následně školu vycházejí. Další nárůst rozvodovosti se znovu projeví až po 20 letech manželství, to však již nemá tak přímý dopad na děti, které v té době jsou již připraveny do života nebo studují vysoké školy a jejich vývoj je téměř u konce. Tento trend vývoje se dostal i do 90. let 20. století a do současnosti, a dá se bohužel říci, že se i velmi prohloubil.

Rozvod má stránku ekonomickou, právní, rodičovskou, psychickou a sociální. Zvláště poslední tři aspekty představují zátěž na léta. Když se zkušenější kliničtí pracovníci pokoušejí určit, za jak dlouho po rozvodu se rodina opět stabilizuje, udávají jako normu interval od dvou do pěti let. Podle šetření pracovníků našeho bývalého Výzkumného ústavu psychiatrického v Praze se ještě šest let po rozvodu třetina žen a pětina mužů s rozvodem psychicky nevyrovnala. V roce, kdy se žena rozvádí, je u nás druhou nejčastější příčinou její návštěvy praktického lékaře neuróza.

Přes všechny dobře známé negativní důsledky rozvodů není třeba dívat se na ně jako na jev nenormální či dokonce tragický. Takový pohled by byl zejména pro profesionály, kteří s lidmi v předrozvodových a rozvodových situacích přicházejí do styku, zavádějící (Matoušek, 1997, str. 116).

Většina známých společností rozvod umožňovala nebo umožňuje, s výjimkou společností, v nichž bylo závazným světonázorem křesťanství. Křesťanská věrouka přikazuje člověku, aby nerozlučoval, co Bůh spojil. Toto církevní tabu je také jedním z důvodů, který vede k apriornímu odsuzování rozvodů.

Podstatné je, že společnost našeho typu téměř vůbec nereguluje výběr partnera pro manželství. V mnoha starších společnostech určovala volbu partnera přesná pravidla a v mnoha z nich měli rozhodující slovo rodiče snoubenců. To vytvářelo soubor pojistek proti

A TEORETICKÁ ČÁST

rozvodu, který však v moderní společnosti nelze žádným způsobem restaurovat. Není-li možné vnějším zásahem ovlivňovat volbu partnera, pak je logické, že jakýkoli pokus ovlivnit přání rozvést se bude rovněž málo efektivní.

Dalším faktorem, který působí v civilizovaných společnostech na rostoucí počet rozvodů, je tempo společenských změn. V našem století platí pro každou další generaci poněkud jiné zvyklosti týkající se výkonu manželských rolí a fungování rodiny. I na úrovni jedné generace vedle sebe existují různé modely rodinného chování, přičemž žádný z nich není pocíťován ani jako univerzální, ani jako závazný. V životním stylu lidí ve vyspělých společnostech je i mnoho jiných změn: lidé často mění zaměstnání, často mění bydliště. Tyto změny jsou motivovány větším prospěchem. O manželství a rodině pak člověk může uvažovat stejně - jako o dočasné smlouvě. Z toho všeho plyne, že ve vyspělé industriální společnosti nemůže být málo rozvodů.

Přesto jsou rozvody předmětem silně emočně nabitých předsudků jak u neprofesionálů, tak u lidí, kteří se jimi z titulu své profese zabývají. Každý rozvod je trauma, které se často projevuje generalizovaným nepříznivým názorem o příslušnících opačného pohlaví.

Premisa, že řádná výchova dětí je možná jen v úplné rodině, je také hrubým zjednodušením. Souvisí s představou, že konfliktní manželství je pro děti lepší než žádné manželství rodičů. Těsně před rozpadem Československa bylo vychováváno přes 200 000 malých dětí v neúplných rodinách a řada z těchto dětí žila v lepším domácím klimatu, než v jakém žila před rozvodem svých rodičů. K jitření rozvodových traumat přispívá i soudní praxe: rozvodový proces vyžaduje dvě „protivné“ strany, navrhovatele a odpůrce, zatím u nás není možný tzv. souhlasný rozvod, při kterém oba manželé pouze dají najevo přání se rozejít. Navíc děti jsou ve zdrcující většině stále svěřovány do výchovy matkám, a to i v případech, kdy je matka očividně méně způsobilá se o dítě starat než otec.

Všichni účastníci rozvodu něco ztrácejí - dospělí ztrácejí partnera, děti přicházejí o stálou přítomnost otce, někteří účastníci rozvodu musejí v souvislosti s ním změnit bydliště, ekonomické ztráty jsou pravidlem, rozvedená žena je daleko více zatížena provozem rodiny, protože je na něj sama, může se negativně měnit i vztah dětí k tomu rodiči (obvykle matce), s nímž žijí. Toto nebezpečí hrozí zejména tehdy, když rodiče popouzejí děti proti svému rozvodovému „odpůrci“.

Odborná porozvodová pomoc, porozvodové poradenství, či jak se jinde říká porozvodové usmiřování se u nás začíná teprve rozvíjet z prvních zárodků. Tam, kde se provádí

A TEORETICKÁ ČÁST

kvalifikovaně, přináší pozitivní efekt údajně dvěma třetinám rodin, které tuto pomoc využijí. Rodinné usmiřování se zabývá těmito oblastmi společného zájmu: výchova dětí a styk rodičů s nimi (to je pochopitelně oblast nejkonfliktnější), otázky bydlení, majetkové dělení, finanční hospodaření, informování dětí o příčině rozvodu, posilování vztahu dětí k oběma rodičům.

Porozvodová pomoc by se měla vždy zabývat dětmi. To se ale i v západních zemích nedělá všude. U nás je to zatím zcela výjimečné. Psychické reakce dětí na rozvod bývají často skryté, ale ne méně vážné než u dospělých. Děti mívají po rozvodu rodičů pocity zavržení, trpí depresemi, upadají do zmatku, vytvářejí se fantastické hypotézy vysvětlující rozpad rodičovského manželství, nekriticky se staví po bok jednomu z rodičů a k druhému pak zaujímají nepřátelský postoj. Rodiče, a bohužel někdy i profesionálové, přehlížejí tyto reakce proto, že v popředí jejich pozornosti je doznívající rozvodová bitva mezi dospělými a nechtějí děti „zatěžovat problémy, které jim nepatří“.

V souvislosti s rozvody se podtrhuje nevýhodná pozice otců, kteří jsou „vyšachováni“, z rodiny. Nové práce ukázaly, že pro některé otce rozvod představoval impuls, po kterém se o své děti začali zajímat více než před ním.

2.3.7 Rodina svobodné matky.

Koncem šedesátých let se ve Skandinávii, později i v dalších západoevropských zemích a v USA, projevil zřetelně trend naznačený již před druhou světovou válkou. Klesla ochota lidí, zejména mladých, uzavírat sňatky. Počty narozených dětí v těchto zemích také poněkud klesly, ne však natolik aby to odpovídalo úbytku sňatků. Bylo jasné, že stoupá počet lidí, kteří vytvářejí rodiny neformálně (žijí v tzv. nesezdaném svazku), a zároveň stoupá počet žen, které rodí a vychovávají děti samy, tj. bez muže. U nás byl v poválečné době nejvyšší počet nemanželských dětí těsně po válce, údaje z konce osmdesátých let se tehdejší rekordní devítiprocentní míře zase začínají přibližovat, ale ještě ji nedosahují. (Koncem osmdesátých let se v Dánsku rodilo již 40 % dětí mimo manželství, v tehdejší NDR 25 %, v NSR jen 10 %.) Ve všech evropských zemích v současnosti roste počet dětí narozených mimo manželství (Matoušek, 1997, str. 112)..

Je účelné rozlišovat mezi velmi mladými svobodnými matkami a matkami, které se rozhodly mít dítě za svobodna až okolo třicátého roku. První skupina je charakteristická tím, že dívky přicházejí do jiného stavu často neplánovaně, vinu má selhání nebo zanedbání antikoncepce, jejich partneři jsou spíše krátké, letmé známosti. V druhé skupině najdeme

A TEORETICKÁ ČÁST

spíše ženy, které se svými partnery udržovaly dlouhodobý vztah a vědomě se rozhodly, že dítě budou mít. Po narození dítěte se vztah k partnerovi (otci dítěte) pro obě skupiny žen stává nesnadný až konfliktní. V našich podmínkách totiž těhotné ženy dávají jednoznačně přednost stavu manželskému před postavením svobodné matky, takže fakt, že si dítě ponechaly, se vykládá jako pokus přimět partnera ke sňatku. Při výzkumech svobodných matek se zatím nachází jen velmi málo žen, které skutečně s mužem žít nechtějí a věrohodně tvrdí, že na péči o dítě budou stačit samy (Matoušek, 1997, str. 112).

Těhotenství svobodných matek probíhá komplikovaněji a tyto matky také mají víc komplikací porodních než matky zdravé. Děti svobodných matek jsou častěji i nemocné a častěji hospitalizovány než děti žijící v kompletních rodinách. Bytová i finanční situace svobodných matek je horší než u žen vdaných. Děti svobodných matek mají horší školní prospěch, i když se inteligencí neliší od dětí z úplných rodin. (Všechny tyto údaje čerpáme z výzkumů uskutečněných v brněnské manželské poradně E. Gbelcovou a T. Novákem.)

Matky strádají osamělostí. Tíží je odmítavý postoj otce dítěte. K tomu často přistupuje soudní vymáhání výživného na dítě. Muž chybí nejen matce, chybí i dítěti. Chlapec nemá k dispozici mužský vzor, který potřebuje tím více, čím více se blíží k pubertě.. Zahraniční práce dokládají, že chlapci vychovávaní v rodinách bez otce od útlého dětství se jeví při testovém vyšetření inteligence jako méně nadaní než chlapci vyrůstající s otcem. Otec je vzor nejen tím, co sám dělá, je i vzorem spolupráce (pokud s matkou opravdu spolupracuje). Otec je významný i pro dceru. V literatuře se cituje zjištění, že dcery vychovávané bez otce tendují v dospělosti k extrémnějším postojům vůči mužům, tzn. buď k nekritickému obdivu nebo k naprostému odmítání mužů. Nepřítomnost otce v rodině může kompenzovat dědeček. Ale průzkumy postojů nejstarší generace k nemanželskému dítěti ukazují, že v první fázi mají prarodiče postoj odmítavý, někdy jen rezervovaný. Ne vždy jsou ochotni svou dceru s nemanželským dítětem plně akceptovat.

Dítě skoro nikdy nemá sourozence, protože skoro žádná svobodná matka nemá za svobodna více dětí a jen velmi málo svobodných matek se později vdá a přeje si mít další děti. Z toho vyplývá, že vazba mezi svobodnou matkou a jejím dítětem je silnější a nepochybně je ovlivněna matčíným postojem k mužům. Dá se oprávněně předpokládat, že dítě svobodné matky bude mít víc problémů s navazováním partnerského vztahu a s rodinným soužitím.

Svobodné matky u nás mají sklon obracet se na sociální instituce a hledat u nich pomoc v míře větší, než v jaké to čekají od svých rodinných sítí. To je další pozoruhodné zjištění z

A TEORETICKÁ ČÁST

brněnských výzkumů. Pomoc a podporu u otců dítěte hledalo po jeho narození jen necelých 10 % žen. Nejčastěji kontaktovaným pomocníkem bylo oddělení péče o dítě na místním úřadě. Institucionální pomoc svobodným matkám, která se u nás teprve začíná rozvíjet, by měla být pomoc komplexní - bytová, finanční i psychologická.

Každý, kdo se napojuje na rodinu svobodné matky, musí počítat s tím, že v některých případech bude platit "účinná pomoc = pomoc dlouhodobá". V zahraničí jsou dobré zkušenosti s pomocí profesionálních sester, které do rodiny svobodné matky začnou docházet ještě v době před narozením dítěte a v případě potřeby zůstanou s rodinou v kontaktu několik let. Přitažlivá je i myšlenka využít k podpoře svobodných matek dobrovolníků, například důchodců, kteří dříve pracovali v oblasti sociálních či zdravotnických služeb. Takový program řeší dva problémy najednou - jak potřebu mladé matky získat oporu, tak potřebu společenského uplatnění starších občanů. I lidé s profesionální zkušeností však potřebují supervizi, protože se mohou dostat při práci s klienty do situací, na něž nejsou trénováni. Agentura, která takový projekt organizuje, by měla mít k dispozici několik velmi zkušených profesionálů, kteří v případě potřeby poskytnou dobrovolníkům zázemí.

2.3.8 Rodina, kde jeden z rodičů zemřel

V případě neúplné rodiny, kde jeden z rodičů zemřel, je zde situace co se týče vztahů poněkud jednodušší. O mrtvých jen dobře, říká staré lidové pořekadlo, které je tady plně na místě. Zbylí členové rodiny o zemřelém mluví, vyprávějí o něm, i když ho třeba idealizují, a dítě, ačkoli otce či matku ve skutečnosti nemá, je vlastně má. Ke svému zemřelému rodiči se hrdě hlásí jako k nejlepšímu člověku na světě.

Zjednodušená je v tomto případě i situace celé širší rodiny a příbuzenstva, protože babička s dědečkem, tety, bratřenci, sestřenice zůstávají i nadále součástí rodinného kruhu. Příbuzenské svazky se nepřetrhávají jako tomu bývá při rozvodu rodičů nebo rozpadu rodiny.

2.4 Rodinné vazby a vztahy

Pro teorii rodiny je významné, že vedle rozsahu má síť lidských vazeb schopnost nabývat i jedné zvláštní kvality: navazované vztahy mohou být individualizované. V průběhu celého životního cyklu je tedy člověk schopen vytvářet výrazně individualizované sociální vazby. V určitém období se u něj otevírá schopnost konstituovat určitý speciální, relativně stálý vzorec

A TEORETICKÁ ČÁST

individualizovaných vazeb orientovaný k biologické i sociální reprodukci druhu a kultury. V našem kulturním okruhu má dnes tento vzorec podobu monogamní párové rodiny.

Základní vazbou v tomto vzorci je ve všech lidských kulturách vazba matka-dítě. Je biologicky naprogramována jako velmi vytrvalá a velmi pevná vazba. Schopnost vytvářet tuto vazbu patří k základním pravidlům lidské biogramatiky. Kvalita této vazby, daná především druhem a povahou podnětů, jichž se jedinci dostane ve vpečet'ovacím období, ovlivňuje významným způsobem i kvalitu všech jeho ostatních sociálních vazeb, do nichž bude vstupovat dále v průběhu svého života. S vytvářením vazby k matce se učí i schopnosti navazování vazeb obecně. Poskytuje mu nejen nutný pocit bezpečí a obeznámenosti, ale tvoří základ i pro pozdější typicky lidské explorační a objevitelské činnosti.

Párová vazba žena - muž, jež tvoří jádro párové rodiny, jak ji známe v naší kultuře, má vzhledem k primární vazbě žena-dítě instrumentální funkci: je tu proto, aby ochránilo primární vazbu. Je to vazba číslo dvě.

Matka má k dítěti nepoměrně „přirozenější“ cestu než otec. Po dlouhé generace byla péče o dítě výhradně ženskou záležitostí. Žena se také už v době těhotenství s dítětem seznamuje postupně a velmi intimně. Prožívá nový probouzející se život ve vlastním těle. A když se pak pupeční šňůra jednoho dne oddělí a je tu samostatný lidský tvoreček, který se hlásí o svá práva, psychologicky k žádnému radikálnímu oddělení nedojde. Je tu kojení, opatrování a ošetřování dítěte, blízkost na dosah ruky nebo nanejvýš na doslech, takže ono původní pouto biologické se přetváří v pouto psychologické, které pak vytrvá po celý život.

To s otcem je to přece jen trochu jinak. Přichází, abychom tak řekli, víceméně k hotovému. Sociologické průzkumy však ukázaly, že funkce otce se v posledních desetiletích změnila výrazněji než funkce matky. A změnila se zřejmě k dobrému. Otcové si dne nepoměrně více s dětmi užijí, užijí si více intimity rodinného života. Otec je dnes mnohem více vychovatelem dítěte než kdykoli dříve. Už proto, že se s ním dostává do intimního styku takřka od prvních dnů, má možnost formovat od samých počátků stavbu jeho osobnosti, a že při novém rozdělení úloh v rodině přebírá celou řadu prací dříve vysloveně „ženských“. Dnešní otec nemá tedy tolik práce s obživou rodiny, ale zato má nepoměrně náročnější úkoly v oblasti psychologické. A v tom je nové, nebývalé zhodnocení otcovské role.

A TEORETICKÁ ČÁST

Prakticky už velmi malé dítě ví, jaké je jeho místo v předivu rodinných vztahů. Poznává nejen vztahy členů rodiny k němu, tj. k dítěti, ale i vztahy dospělých k sobě navzájem. V této funkci je vlastně rodina nezastupitelná. Není jiné místo, kde by dítě tak přirozeně a to takové hloubky poznávalo vztahy mezi lidmi. Poznává, že jinou roli v rodině má matka a babička a opět jinou tatínek a dědeček a ovšem i starší či mladší sourozenec.

Hned po rodičích jsou sourozenci zpravidla i nejdůležitějšími vychovateli dítěte. Toto výchovné působení sourozenecké skupiny má však některé specifické znaky, které jinde sotva najdeme a které jsou jedinečné a důležité. V každé rodině tvoří sourozenci zcela osobité společenství. Děti v rodině spolu tráví obvykle mnohem více času než každé zvlášť se svými rodiči. Jeden sourozenec je druhému i vydatným zdrojem vývojových podnětů. Přitom však vnitřní vztahy v každém takovémto společenství jsou dány jejich povahovými a temperamentovými vlastnostmi a řadou dalších činitelů. Ale i kdyby tohle všechno zůstávalo stejné, jedno určitě stejným nezůstává - věk a sourozenecké pořadí. Znamená to, že se celé toto společenství vyvíjí a mění, jak děti dorůstají a jejich rodiče stárnou.

Současně je však charakteristickým znakem sourozenecké skupiny určitá danost a jednotnost životních podmínek. Je to společenství dané osudem. Sourozenecká skupina má však ještě některé další znaky, které z ní činí mimořádně významného výchovného činitele. Je to společenství „dětské“. Sourozenci jsou si obvykle věkově blízcí, mají tedy i zájmy a potřeby „blízké“, i když samozřejmě ne totožné. Jeden je druhému více partnerem než kterýkoliv z rodičů nebo jiných dospělých v rodině. To je zákonitě zdrojem četných konfliktů, ale současně i zdrojem velmi pozitivních společenských postojů a tendencí. Formuje se tu „soucítění“, „souhra“ a „spolupráce“.

Psychologické výzkumy ukazují, že život v sourozenecké skupině je vydatnou životní přípravou na vlastní příští rodičovství. Nikde jinde nemůže totiž dítě získat tolik podnětů, zkušeností a pozitivní motivace pro rodinný život, než právě v sourozenecké skupině.

Jestliže je v rodině matka, otec a dítě, jsou tu vlastně jen tři vzájemné vztahy. Jsou-li v rodině dvě děti, je takových vztahů šest. A jsou-li tři děti, je vzájemných vztahů už deset. To už je bohaté pletivo, které přináší mnoho životních podnětů, a to všem - rodičům, dětem i těm ostatním, kdo do takové rodiny nějak patří.

Vřelé a trvalé citové vztahy v rodině jsou živnou půdou, v níž vyrůstá osobnost dítěte. Trvalé vztahy neznamená ovšem neměnné. Naopak, je nutné, aby tyto vztahy vyspívaly, vyvíjely se, vyžrávaly. Vývoj dítěte prochází určitými fázemi - avšak i vývoj jeho rodičů má

A TEORETICKÁ ČÁST

svou zákonitost, přičemž každá fáze má své specifické úkoly, své charakteristiky i svá nebezpečí a úskalí. Jde tedy o to, aby duševní vývoj dítěte i životní zrání rodičů a ostatních jeho vychovatelů nabyly určitého souzvuku, souhlasného rytmu, vzájemného uspokojivého sladění.

2.4.1 Rodina jako systém interakcí

V jediné konkrétní rodině můžeme studovat celou řadu systémů. Systém je soubor jednotlivin ve vzájemné interakci. Jeho fungování je závislé jednak na povaze součástí, jednak na způsobu jejich organizace. Proto se říká, že systém je víc než suma jeho částí. Kromě vnitřních vazeb mezi částmi (podsystemy) existují ještě vazby systému navenek. Systém musí být vůči svému prostředí ohraničen, aby se v něm nerozpuštěl. Zároveň s okolím musí komunikovat, aby nezanikl. Systém se udržuje v ustáleném stavu pomocí zpětných vazeb.

Rodina je tedy systémem výměny peněz, systémem konzumace potravin, systémem předávání bakterií a virů, atd. Především se ale věnuje pozornost systému interakce v chování členů rodiny. (I na psychologické úrovni se dají najít v rodině rozličné systémy: systém nevědomých očekávání, systém primárních pudů, systém obranných mechanismů Já, apod.) Sociální interakce je označení pro všechny způsoby vzájemného ovlivňování lidí. Aby si k sobě lidé mohli vytvořit vztah, musí vstoupit do interakce, musí spolu komunikovat.

Rodina je prostředím, kde si lidé nutně k sobě musejí vytvářet vztahy a nutně musejí komunikovat. Všechno, co říkají a dělají, dostává komunikační význam. I absence akce je akcí. Komunikuje se obsahem řeči, způsobem řeči a mimořečovými prostředky (mimikou obličejové, pohyby těla, regulací prostorové vzdálenosti). Každá komunikace definuje vztah mezi tím, kdo „vysílá“, a tím, kdo „přijímá“ sdělení. Komunikace probíhá v různě početných skupinách (rodinách) a v nich může zahrnovat dokonce více osob, než jsou osoby přítomné.

Vztahy v rodině jsou definovány pravidly. Pravidla určují, kdo se má ke komu jak chovat. V každodenních situacích se pravidla projevují komunikačními stereotypy rodiny, ustálenými sekvencemi chování. Průběh a vyústění stereotypu je možné předpovědět podle jeho začátku. Komunikační stereotypy mají jak rodiny dobře fungující, tak rodiny disharmonické. V prvních je jimi průběh komunikací usnadňován, v druhých jsou problémy pomocí komunikačních stereotypů udržovány ve stavu zdánlivého řešení, aniž se cokoliv ve skutečnosti změní.

A TEORETICKÁ ČÁST

Dalším z aspektů rodinné interakce je její rytmičnost. Předpokládá se, že schopnost synchronizovat rytmus v rodinné interakci je podstatná pro vzájemné porozumění, pro spolupráci, pro udržení stabilního vztahu. Důrazy organizují naše vnímání, v momentech důrazů přicházejí významnější zprávy nebo změny.

Členové rodiny nemají stejnou potřebu být s druhými v interakci. Interakční rytmy jsou proto výsledkem komplexního pole osobních nároků. Možnost řídit kvantum i časové rozložení interakce je pro psychickou pohodu lidí velmi podstatná. Boj o moc v rodině je především bojem o kontrolu interakce, tj. o možnost být ve styku s druhými a možnost tento styk odmítat. Z toho plyne, že sféra regulace rytmů osobního sblížení, resp. vzdalování může být tou vůbec nejpodstatnější sférou soužití

2.5 Postavení rodiny v současných společenských podmínkách

Jedním ze základních předpokladů zdravého duševního vývoje dítěte je, aby vyrůstalo v prostředí citově vřelém a stálém. Na první pohled se to zdá být docela samozřejmé a snadno dosažitelné. Ale přece jen je třeba se nad tím zamyslet a někdy i napsat hodně sil, aby tyto dvě podmínky byly splněny. Ta první požaduje, aby rodiče měli své dítě rádi. Ta druhá požaduje, aby se měli rádi navzájem. Aby dovedli vytvořit společenství, které bude trvat po celý jejich život a ve kterém bude všem dobře. Všichni členové rodiny tu najdou přístav jistoty, odkud i děti se budou vydávat na dobrodružné výpravy za poznáním světa, ale kam se také budou vždy rády vracet.

K vývoji zdravé osobnosti tedy dítě potřebuje nezbytně uspokojení základních psychických potřeb - stimulace, učení, jistoty, identity, životní perspektivy. A to mu může zaručit nejlépe prostředí trvalých vřelých citových vztahů, jaké za normálních okolností poskytuje právě rodina. Normální, řádně fungující rodina byla tedy z tohoto hlediska nově a významně zhodnocena.

Dnešní doba posílila význam rodiny jako útočiště před veřejným světem. Rodina je víc než jindy protiváhou prostoru veřejného - rodina dává možnost jiného než konzumního postoje. Rodinné vazby jsou v jistém smyslu nezrušitelné a nesměnitelné. Rodina je tak společenství, které dává příležitost k uplatnění trvalých hodnot - protilehlých konzumnímu těkání od věci k věci, od místa k místu, od osoby k osobě.

V současné době je změněná společenská situace dnešní rodiny. Velkým problémem se stává nestabilita manželství. Rodina se nyní zakládá především na citových vztazích - jimi

A TEORETICKÁ ČÁST

žije a s nimi zpravidla padá. Citové pouto je sice velmi krásné a vzácné, ale kupodivu křehké. Svědčí o tom neklamně stoupající křivka rozvodovosti. V této souvislosti musíme předpokládat nové struktury vztahů, vznikající ze současné podoby nestálosti manželství a malé rodiny: jsou to na jedné straně rozmnožené vazby do více příbuzenstev z opakovaných manželství, na druhé straně zesílení a funkční zdůraznění vazeb mezi neúplnými rodinami a rodinami původu, které pomáhají ochraňovat děti z rozpadlých manželství. Každý ví, jak významnou oporou mladé ženy s dítětem je po rozvodu její původní rodina, zejména matka.

Rodina ztratila řadu funkcí, které ji dříve udržovaly pohromadě do jisté míry nezávisle na poutu citovém. Měla funkci výrobní, vzdělávací, ochrannou, pojišťovací, atd. Některé z funkcí rodiny částečně přebírají společenské instituce. Dnes však rozhodujícího významu nabyly dvě funkce:

1 .výchovná - tj. připravit děti pro život v dané společnosti 2.emocionální - tj. zajistit citové zázemí všem svým členům.

Podstata těchto dvou funkcí spočívá v učení se životním rolím, formování charakteru dítěte, ovlivňování morálního vývoje a utváření svědomí. Dále v utváření vztahu k lidem - tj. přebírání vzorců jednání, osvojování převažujícího typu jednání (v souvislosti s výchovnými styly) a v neposlední řadě také ve formování vztahu k vlastní osobě (tedy sebeobrazu, sebeuvědomění a sebevědomí).

K neméně závažným problémům dnešní rodiny patří nezaměstnanost jednoho z rodičů (eventuelně obou). Rodina se dostává do tíživě situace finanční, ale i psychické. Vznikají problémy a konflikty, které se opět nepříznivě projevují na celkovém emočním klimatu v rodině a na nestabilitě rodiny.

2.6 Výchovné postoje rodičů

Výchova se tradičně chápe jako cílevědomá, záměrná činnost, směřující k všestrannému rozvoji osobnosti, jejímž cílem je rozvíjet a usměrňovat aktivitu vychovávaného, kultivovat jeho osobnost i jeho vztah ke světu, a tak mu umožnit aktivní a pozitivní začlenění do světa dospělých (Dvořáček, 2004, str. 5)..

Na dítě působí s určitým záměrem a cílem nejen rodiče, učitelé a výchovné instituce, ale také sportovní oddíly, organizace mládeže, některé publikace, televizní a rozhlasové pořady,

A TEORETICKÁ ČÁST

aj., takže rozlišování „záměrných“ vlivů výchovy a „živelných“ vlivů sociálního prostředí je relativní. Navíc výchova není jednosměrné působení, protože vychovávaní působí také na své vychovatele. Ve výchově probíhá vzájemná interakce a komunikace vychovávajících a vychovávaných a tím se vyvíjí osobnost obojích. V příznivých případech se rozvíjí, v nepříznivých případech se deformuje. Mnoho záleží na tom, jak děti a mladiství přijímají své rodiče a učitele, jejich požadavky a působení, zda a jak se sami snaží něčemu naučit a rozvinout v sobě určité vlastnosti.

V příznivém případě výchova přechází v sebevýchovu.

Výchova a sebevýchova jsou tedy důležitým momentem ve vývoji i osobnosti.

Porozumět výchově znamená porozumět vztahu mezi vychovatelem a dítětem. Tento vztah není vztahem jednoznačné závislosti. Není tu na jedné straně ten, kdo jen vysílá výchovné podněty, a je tedy ve všem všudy aktivní, a na druhé straně ten, kdo jen pasivně přijímá a je výchovnými podněty utvářen a přetvářen. Ve svém sebevědomí dospělých hotových lidí podléháme někdy klamně představě, že výchova je věcí jednostranného působení dospělého na dítě. Že jde o vztah jednoho, kdo dává, a druhého, kdo přijímá, jednoho, kdo radí a druhého, kdo se učí, nebo dokonce jednoho, kdo poroučí, a druhého, kdo poslouchá. Ale to je opravdu jen klam. Ve skutečnosti je výchovný vztah oboustranný, vzájemný. Dítě je svým prostředím nejen ovlivňováno a formováno, ale samo do svého prostředí aktivně zasahuje a svým způsobem si je utváří a přetváří. Je vychovááno a samo „vychovává“. I ten vychovatel, který by pokládal za ponižující připustit, že tak nepatrný lidský tvor by na něho mohl mít nějaký vliv, je nucen utvářet si určité postoje a přetvářet si je prostě už jen proto, že se stýká s určitým konkrétním dítětem, že musí reagovat na různé osobité projevy dítěte, že nemůže zůstat lhostejný k tomu, jak se v jeho přítomnosti směje nebo jak pláče, jak ho má rádo nebo jak se ho bojí.

Lépe než rodiče si tuto skutečnost uvědomují někdy profesionální vychovatelé, počínaje sestrami v jeslích a konče universitními učiteli. Jedna školní třída není jako druhá, přesto že v nich jsou děti stejného věku. A navíc jedno nové dítě v kolektivu dovede vytvořit zcela novou výchovnou situaci, na kterou se musí zcela nově reagovat. Učitel, který je v jedné třídě milý, shovívavý a povzbudivý, může být v druhé třídě nejistý, podrážděný, autoritářský - ne proto, že by jeho osobnost byla tak proměnlivá, ale proto, že zcela přirozeně reaguje na jinou situaci.

Výchova v rodině, ve škole, na dětském letním táboře, aj. zahrnuje množství činností a vzájemného působení dospělých a dětmi a mladistvými. Ve snaze o dosažení výchovných cílů

A TEORETICKÁ ČÁST

dospělí přitom užívají rozmanitých výchovných prostředků a metod, jako je kladení požadavků a kontrola jejich plnění, vysvětlování a přesvědčování, pochvaly a napomínání, odměny a tresty, působení osobním příkladem, činností, využitím vlivu malé skupiny atd. Přitom stejný výchovný prostředek či postup je někdy účinný, jindy neúčinný, někdy dokonce vede k pravému opaku. Závisí to na vychovávajícím, na vychovávaném, na jejich vzájemném vztahu, na okamžité situaci, na mnoha podmínkách, které jsou mnohdy nejasné. Pro lepší orientaci v složitém výchovném dění, pro lepší pochopení výchovných situací a odlišných účinků téhož výchovného prostředku či postupu užíváme termínu způsob výchovy.

Způsob výchovy znamená celkovou interakci a komunikaci dospělých (matky, otce, učitele, rodiny, školy, atd.) s dítětem. Projevuje se volbou a způsobem užití výchovných prostředků, postupů a metod, tomu odpovídajícím prožíváním a chováním dítěte, které opět ovlivňuje prožívání a chování dospělého. Způsob výchovy vyjadřuje to podstatné ve výchově, co ovlivňuje volbu dílčích prostředků či postupů. A to podstatné ve výchově je emoční vztah k dítěti a způsob výchovného řízení. Tradičně, zjednodušeně se často užívá termínu způsob výchovy k označení způsobu výchovného působení dospělých na děti. V tom případě je nezbytné zdůraznit nedílné sepětí výchovného působení s odpovídajícím prožíváním a chováním dětí, vzájemné působení dospělých a dětí.

Různé formy způsobu výchovy odlišují podstatně různé formy výchovného působení různých dospělých. Vysvětlují odlišné reakce dětí na různé dospělé, vysvětlují i odlišné účinky téhož výchovného postupu, prostředku či metody, když již užívají různí dospělí, a to ve vztahu k různým dětem, podle toho, na jaký způsob výchovy jsou různé děti navyklé.

V pedagogice, zvláště v teorii výchovy, má problematika způsobu výchovy klíčový význam pro hlubší pochopení a vysvětlení výchovného procesu, vztahů ve výchově, účinku jednotlivých výchovných prostředků a metod. Zvláště umožňuje vysvětlit, proč též výchovný prostředek, postup, metoda může mít v různých případech (u různých učitelů, žáků, v různých třídách, situacích) odlišné účinky. Cenný je přínos i pro teorii vyučování, didaktiku: k zařazení vyučovacího procesu, osvojování vědomostí, dovedností do širšího motivačního, osobnostního a sociálního rámce, k vystižení důležitých podmínek k tomu, aby žáci ochotně přijímali učitelovo metodické působení, aby se tedy vyučování a učení stávalo efektivnějším, přitom zajímavým, emočně příznivým pro žáky i učitele, pro jejich vývoj i psychosomatické zdraví.

2.6.1 Rodinná výchova

Jednou ze životních rolí, ve kterých se ocitají dospělí a zároveň rodiče, je úloha vychovatelů svých dětí. K této funkci se dostali přirozenou cestou a bez možnosti předchozího ověření, zda se s těmito úkoly vyrovnají s úspěchem či nikoli. Tato role, aniž si to mnohdy připouštějí, patří ke stejně závažným, jako je jejich společenské uplatnění nebo podíl na zabezpečení ostatních materiálních a kulturních potřeb pro život rodiny. Přes význam, který je všeobecně úloze rodičů vychovatelů přisuzován, nejsou pro tento důležitý úkol dlouhodoběji ani systematictěji připravováni. Je v podstatě ponecháno jen na rodičích, spokojí-li se s tím, že o výchově ví „své“, že sis výchovou svých dětí nějak poradí, případně budou postupovat podobně, jako si počínali kdysi jejich rodiče.

Výchovné postoje k dítěti se tvoří ve složitém vývojovém procesu, souvisejícím s celým vývojem osobnosti vychovatele. V jejich utváření spolupůsobí vlastní zkušenost z dětství, vztah k vlastním rodičům a ostatním vychovatelům, dosavadní citový a psychosociální vývoj, inteligence a vzdělání, osobní systém hodnot a ideálů, ale i všechny konflikty, napětí, úzkosti, jimiž ve svém vztahu k dítěti vychovatel prochází. (Matějček, 1992, s. 60)

Život svých dětí spojují rodiče nejen s představou jejich úspěšné seberealizace v zaměstnání, ale také s jejich širším celoživotním posláním, v němž má opět svoje důležité místo vytvoření dobrého rodinného zázemí a tím také podmínek pro výchovu další generace k samostatné a spokojené životní existenci.

Rodinná výchova má své specifické zvláštnosti a nelze jí zdaleka v mnohém posuzovat podle stejných měřítek jako výchovu ve škole nebo v jiném výchovném zařízení. Od rodičů např. očekává společnost a také jejich děti jiný přístup než od učitelů, trenérů a ostatních vychovatelů specialistů. Teorie rodinné výchovy však v sobě zahrnuje vedle svých zvláštností také obecně platné poznatky pedagogiky, které se vztahují jak k výchově školní, tak i k výchově probíhající mimo školu. A je jen dobře, že rodinné výchově je v současné době věnována mnohem větší pozornost, než tomu bylo v minulosti.

2.6.2 Stejně cíle, různé metody

V obecných cílech, které si většina rodičů klade ve své rodinné výchově, nacházíme velkou podobnost, téměř shodu. Všichni rozumní a milující rodiče si přejí poskytnout dítěti to, co považují sami pro sebe za nejvyšší hodnoty, i když jich ve svém vlastním životě

A TEORETICKÁ ČÁST

nedosahují. Přejí si, aby jejich dítě bylo zdravé, tělesně dobře vyvinuté, statné, odolné, aby bylo chytré, vzdělané, pracovité, oblíbené, úspěšné v práci i ve svých vztazích k ostatním lidem. Avšak ne všichni rodiče těchto cílů dosahují, nebo jich dosahují i v poněkud jiné podobě, než si představovali.

Ať už při rodinné výchově rodiče používají jakýchkoli výchovných metod, jakkoli osvědčených a praxí prověřených, ať už jsou o každé z nich poučení, nebo je používají jen intuitivně, spontánně, jejich výsledek není nikdy předem zajištěn. Je tomu tak proto, že každý z nás používá vždy těchto metod „originálně“, tj. dává jim své osobní zbarvení, vlastní individuální podobu, osobnostně se do nich promítá.

Naše individuální povaha, naše vlastnosti a temperament, naše způsoby chování a jednání se projevují jak v drobných, jednotlivých, dílčích výchovných činech, tak i ve výchově jako celku. Naše výchova nese pečeť celé naší osobnosti. Naše povaha, promítající se do výchovy, určuje povahu naší výchovy. A v té se zrcadlí povaha naší lásky k dítěti. Povaha rodičů určuje také povahu rodičovské lásky.

Individuálnost lidské povahy, individuálnost rodičovské lásky a individuálnost rodinné výchovy navzájem velmi úzce souvisejí. Tato individuálnost se odráží i v těch výchovných metodách, které jsou každé výchově společné. Proto je tak obtížné dávat konkrétní rady, jakých metod má být v rodinné výchově použito. Každá určitá konkrétní metoda, kterou pedagogická teorie doporučuje, může mít rozdílné výsledky a účinky v závislosti na tom, kdo ji používá a jak je jí použito. Používání těchto metod různými lidmi (a tedy nutně různými způsoby) vede k odlišným výsledkům.

Různost výsledků při použití stejných výchovných metod různými lidmi pramení především z individuálních zvláštností lidí, a tedy také různosti rodičovské lásky. Lásky k dítěti je velmi silný, hluboký a pevný cit. Nejbezprostředněji se projevuje láska k dítěti právě v procesu výchovy. Rodinná výchova se děje nepřetržitě, je stálou součástí našeho rodinného života. Nemáme pro ni vyhrazeny určité hodiny, neříkáme si, že teď budeme vychovávat, a teď máme po výchovné směně. Vychováváme tím, jak se chováme k dítěti samému, právě tak jako tím, jak se chováme k ostatním lidem, tím, jak pracujeme, jak hovoříme, jakého tónu v řeči užíváme. Nejvíce vychováváme, když se nijak nestylizujeme, když nic nehrajeme, ale chováme se upřímně. Podobně k odpovědnosti vychováváme dítě celým svým chováním - i když o tom sami moc neuvažujeme, když o tom ani sami nevíme. Vychováváme, jsme-li sami odpovědní.

A TEORETICKÁ ČÁST

Ve svém každodenním životě i ve své každodenní výchově dítěte sledujeme určité cíle. Máme je v sobě zakotveny v podobě hodnot, které uznáváme, o které usilujeme, ke kterým směřujeme. To zda těchto cílů svou výchovnou praxí dosáhneme, závisí na povaze naší lásky k dítěti. Mají-li tedy rodiče dobře připravit dítě pro život, musejí klást nároky nejen na ně, ale právě tak i na sebe, a musejí mít úctu nejen k dítěti, ale také sami k sobě.

2.6.3 S každým trochu jinak a důslednost ve výchově

Jedním z nejčastějších výchovných prohřešků, kterých se dopouštějí jinak dobří a rozumní rodiče, je nedostatek ohledu k individualitě dítěte. K jeho individuálním potřebám, sklonům, tendencím, temperamentu, životnímu zaměření. Přitom je jasné, že děti jsou od novorozeneckého věku svébytnými osobnostmi s individuálními charakteristikami. Děti jsou tedy různé. Základní teze pak zní: máme-li s různými dětmi dosáhnout stejného výchovného cíle, tj. harmonického, optimálního rozvoje jejich osobnosti, musíme s každým jednat trochu jinak.

Jednat s dětmi „různě“, tj. s ohledem k jejich individualitě, to vyžaduje od rodičů a od všech ostatních vychovatelů (učitelky v mateřských školách, učitelé ve škole, atd.), aby dítě dobře znali, aby se o jeho osobité, charakteristické rysy zajímali, aby se dovedli vcítit do jeho životní situace. Ale tento dar vcítění a poznání není dán každému a není nijak samozřejmý. Je k němu třeba i určitých vědomostí, určitého poučení.

Kde se ale ta rozdílnost mezi dětmi bere? V základech tam, kde se bere rozdílnost v naší tělesné výšce, v utváření postavy, v rysech našeho obličejce, apod. Základní rozdílnost či individualnost je dána geneticky. Přinášíme si ji na svět. Geny v chromozomech, jichž polovinu máme po otci a polovinu po matce, vytvářejí ohromné množství kombinací a tím i možností v základních rysech naší tělesné a duševní výbavy. Novorozené děti, sotva pár hodin na světě, se totiž projevují už velmi osobitě a rozdílně. Jsou děti mazlivé a nemazlivé a není to zřejmě jen důsledek výchovy či vlivu vnějšího prostředí. Jsou děti od malička ustrašené, úzkostně laděné a jsou děti průbojné, které všechno nové jakoby přitahovalo. A to všechno ještě v mezích normálu. Také potřeba jídla je velmi individuální - i potřeba spánku. Různá se potřeba podnětů, potřeba pohybu, potřeba kontaktu s lidmi. Jestliže rodiče chtějí dítě vtěsnat jen do svého ideálu, jak si jej vysnili, vymysleli, vytvořili třeba na podkladě svých dobrých životních zkušeností nebo svého životního zklamání, je tu vždy nebezpečí, že bude něco přetaženo či potlačeno.

A TEORETICKÁ ČÁST

Upozornění na individualitu dítěte ovšem neznamená, že by rodiče neměli výchovně vůbec nijak zasahovat a že by stačilo složit ruce v klín a čekat na zdárný výsledek. Naopak, s individualitou počítat a respektovat ji znamená výchovně s ní hospodařit. Je třeba cílevědomě vést a rozvíjet to, co je v dítěti perspektivního, tj. jeho dobré předpoklady a sklony. A ty nedobré taktně upravovat a ovlivňovat, aby byly dítěti samému i společnosti k užítku. Přitom ovšem výchovný postup, taktika, strategie musí být u každého jiná.

Každé dítě musí získat mnoho vědomostí a osvojit si spoustu užitečných návyků, musí se naučit společensky se chovat, ale také přijímat povinnosti a odpovědnost, spolupracovat, vážit si dobrých lidí, čili musí se naučit začlenit se do lidské společnosti. A to všechno nepřichází samo od sebe, ale jen cílevědomou, zaměřenou výchovou - výchovou respektující individualitu dítěte. Cílem tedy není, aby všechny děti byly stejné a stejně se chovaly, ale aby při vší rozmanitosti zjevů a povah byly v životě i úspěšné a šťastné.

Ve výchově si dítěte si máme počínat důsledně - to je jedno ze základních výchovných pravidel. A proč? Je to především ta skutečnost, že důslednost přináší dítěti pocit jistoty a tento pocit je jakýmsi úhelným kamenem ve výstavbě lidské osobnosti. Jestliže se „jeho“ lidé, tj. všichni ti, kteří jsou s ním v bezprostředním styku, chovají k němu v týchž situacích vždycky přibližně stejným způsobem, stává se mu svět kolem brzy srozumitelným, jasným - vyzná se v něm. Ví, co od „svých“ lidí může čekat. Ví, co se smí a co se nesmí, co musí a co může. Naučí se rychle znát hranice své svobody tak, aby neohrožovalo svobodu druhých. A hlavně získá jistotu, že na ty své lidi může ve všech situacích spoléhat.

Má-li však být výchovná důslednost vskutku blahodárná, musí být hranice jeho svobody dost široké, aby se v nich dítěti opravdu dobře žilo. Důslednost neznamená totéž co přísnost. A neznamená také, že chceme, aby dítě poslouchalo na slovo, slepě, bez uvažování. Důslednost má přinášet dítěti spolehlivou oporu v jeho vlastní cestě životem. Slepá poslušnost však zbavuje dítě samostatnosti. Soustředíme-li všechnu svou důslednou snahu jen na to, aby se dítě zcela podřizovalo naší vůli, nenaučíme je myslet, rozhodovat se a být samostatným člověkem. A to by znamenalo vážné ochuzení!

3 Rozdíly a shody rodinné a školní výchovy

Výchova rodinná a výchova školní jsou jak ve svých cílech, tak ve svých výsledcích neoddělitelné, velmi těsně se prostupují a prolínají. Nejsou to procesy soupeřící, i když v dílčích momentech se zde tento prvek vyskytuje, a nejsou to ani procesy zásadně protikladné, i když prvky protikladů se ve výchovné praxi rodiny a školy vyskytují víc, než je nám milé.

Nejvhodněji by bylo možno označit vztah mezi rodinnou a školní výchovou jako vztah spolupráce. Tento vztah vzájemné spolupráce mezi rodinou a školou při výchově dětí reálně existuje a je pro oba procesy podstatný.

Výchova se původně, v dávné historii lidstva, odehrávala plně v rodině a v jejím bezprostředním společenském okolí. S vývojem společnosti vznikla potřeba rozdělení výchovy mladého pokolení mezi rodinu a instituci - školu. V současné době je zcela nepředstavitelné, že by rodina mohla zajistit dítěti svými individuálními prostředky a možnostmi, vlastními silami, moderní všeobecné a odborné vzdělání.

Škola byla ve všech dobách institucí, která poskytovala vzdělání a výchovu, odpovídající současnému rozvoji společnosti, současnému rozvoji kultury, techniky a věd a potřebám rozvoje (nebo stabilizace) dané společnosti. Sledujeme-li historii vývoje školy, můžeme vidět, že v celku školní výchovy hrálo vždy dominující roli vzdělání. V lidském povědomí se proto ustálilo chápání specifiky školní výchovy v oblasti vzdělání a specifiky rodinné výchovy ve výchově mravní, ve výchově charakteru, povahy, vlastností člověka. Toto rozlišení nebylo samozřejmě chápáno jako absolutní, ale přibližně tak se traduje ve vědomí lidí dodnes. V lidovém povědomí „dopřát dítěti školu“ znamená dopřát mu vzdělání, zatímco „vychovat dobře své dítě“ znamená vychovat z něho především pracovitého, čestného člověka.

Mezi výchovou rodinnou a výchovou školní není ani nepřekročitelná propast, ale ani totožnost. Vztah spolupráce, který je pro oba typy výchovy ve skutečnosti hluboce přirozený, vyplývá z potřeby vzájemně se doplňovat, a je nezbytnost obou pro plný rozvoj dětské osobnosti. Oba typy výchovy se navzájem doplňují v tom, co každý z nich jednotlivě postrádá. Škola např. nemůže dát hřejivé teplo domova a život v rodině by se neměl podobat způsobu života školy nebo školní třídy. Rodina učí např. dítě poznávat a tím ho nepochybně také vzdělává. Ale vzdělání, které poskytuje je jiné, než to, které dává škola. Sám proces vzdělávání v rodině je výrazně odlišný od vzdělávacího procesu školního. Škola naproti tomu v žádném případě není prosta citové výchovy, působení na citový rozvoj dítěte. City rozvíjené

A TEORETICKÁ ČÁST

školou a způsoby jejich kultivace jsou však opět významně odlišné od citů, které se rozvíjejí v rodině a právě tak se liší i způsoby a prostředky, cesty jejich utváření a pěstování.

U výchovy školní je třeba zdůraznit, že je pro ni charakteristická převaha vzdělání. Školní vzdělání je systematické, je plně koncipováno a realizováno odborníky a je převážně teoretické. U výchovy rodinné je třeba uvést jako její významnou charakteristiku výchovu mravní. Nesestává pouze z náhodných podnětů, ale tvoří dlouhodobý proces, jehož články jsou vzájemně spjaty. Kdežto rodinné vzdělávání dítěte je daleko spíše příležitostné než soustavné, dílčí než systematické, a především - převážně neodborné, laické, a je oproti školnímu převážně praktické.

Výchova člověka jako všestranně a harmonicky rozvinuté osobnosti se neobejde ani bez výchovy rodinné, ani bez výchovy školní. Jde o jejich vzájemné souvislosti, a zejména o jejich vzájemnou potřebnost: potřebnost rodinné výchovy pro úspěšné dosahování cílů výchovy školní a potřebnost výchovy školní pro úspěšnost výchovy rodinné.

4 V čem spočívá spolupráce rodinné a školní výchovy

Rodiče i vzdělávací instituce mají velmi významnou úlohu ve výchově dětí. Tyto úlohy však nejsou totožné, proto je namístě vzájemný respekt.

Přátelský a upřímný vztah mezi rodiči a učitelem je základnou, na níž může být vybudována pevná stavba cílevědomé výchovy. Dobře fungující rodiče podporují práci školy a ztotožňují se s jejími kritérii a hodnotami. Znaří učitele svého dítěte a bývají připraveni obracet se k nim o radu. Učitelé se tak dozvídají více o prostředí dítěte, s rodiči mohou probírat výukové problémy a využívat jejich případnou pomoc. Rodiče by se proto měli vždy snažit o naprostou otevřenost a měli by přistupovat k učiteli jako k příteli, který poradí. Z psychologického hlediska je důvěra a žádost o radu stimulem (podnětem), který mobilizuje u partnera (tj. učitele) snahu o porozumění a citovou odezvu. Je proto třeba plně využívat konzultačních hodin i třídních schůzek k pohovoru o problémech výchovy a učení dítěte. Učitelé velmi pomůžou, pozná-li atmosféru, v níž dítě žije, i podmínky, za nichž se učí. Nikdy by se nemělo přicházet za učitelem „s nahněvaným tónem“, tím se jen stupňuje nepříznivá situace. Sporná situace vyžaduje klidné jednání obou partnerů.

Učitelé by měli umožnit rodičům přístup do školy a do třídy v podstatě pokaždé, když o to mají zájem. Společně by měli vytvořit pravidla, jimiž se bude jejich přítomnost ve škole řídit - rodiče musí znát svá práva a povinnosti. Na třídních schůzkách a při konzultačních hodinách je třeba se dohodnout s učitelem také o jejich požadavcích na domácí přípravu žáka a sdělit jim své zkušenosti.

V životě školáka se nesmí podceňovat složitý komplex otázek souvisejících s prospěchem, školním učením, chováním ve škole, s motivací ke školní práci, atd., které můžeme označit jako otázky školní úspěšnosti, resp. neúspěšnosti žáka. Školní úspěšnost nelze zužovat pouze na prospěch, tedy na klasifikaci. Pod školní úspěšností chápeme optimální rozvoj všech možností osobnosti žáka a jeho schopností, které lze uskutečnit v procesu školní výchovy a vyučování. Příčin školního neúspěchu může být mnoho a zpravidla nikdy nejde o příčinu jedinou, izolovanou, kterou by bylo možno snadno odstranit. Příčiny školního neúspěchu můžeme hledat ve třech oblastech: v osobnosti žáka, v rodinné výchově, v nedostacích školy.

Škola totiž není jen místem, kde má dítě získávat vědomosti, ale je i místem společenského života. A už tím, že v ní tráví několik velice produktivních hodin denně, ve

A TEORETICKÁ ČÁST

společnosti učitelů a spolužáků nutně společensky vyspívá, roste, zraje. Je tedy jen přirozené, že se všelijak překrývají a prolínají i dva okruhy problémů- jeden se týká školního prospěchu a druhý společenské situace dítěte ve škole, tj. jeho postavení v dětském kolektivu, jeho vztahů ke spolužákům apod.(Matějček, 1996, str.62).

Rodiče musí být dobře a průběžně informováni o školní práci a jejich výsledcích a nemohou očekávat, že aktivita v tomto směru bude vždy na straně školy či jejich dítěte. Je tedy potřeba, aby se rodiče aktivně zajímali o školní vzdělání svého dítěte, neboť tento zájem má pozitivní souvislost se školními pokroky dítěte. Kontrola školní práce má být taktní, ale současně pravidelná, má respektovat osobnost dítěte, jeho věkové i povahové zvláštnosti. Lze s určitou nadsázkou říci, že nejlepší řešení školní neúspěšnosti spočívá v jejím předcházení, v prevenci. Zde by mělo být jádro odpovědnosti rodičů v kontrole, hodnocení, ve vedení školáka a v plné informovanosti o jeho školních problémech. Proto je významná pravidelná spolupráce rodičů se školou.

Je samozřejmé, že na vývoj osobnosti dítěte působí i dědičné dispozice, vliv okolí a výchova prarodičů. Avšak postoj rodičů ke vzdělání dětí a ke spolupráci se školou, jejich vlastnosti a snahy ovlivňují podstatně vztah dítěte ke škole, jeho prospěch a chování.

5 Přehled možných řešení problémů neúplné rodiny

Řekli jsme si, že neúplná rodina zápolí i s problémy, které se v úplné rodině téměř nevyskytují. Jsou možné cesty řešení jejích problémů a dopadů na dítě. Řešení se týká tří okruhů:

1) Celospolečenské cesty řešení

- trvalý růst domácího produktu, tím zlepšení ekonomické situace státu a tím více peněz
- vytvoření fungující sociální sítě pro neúplné rodiny
- svazky nesezdané (druh-družka) postavit v právních otázkách na roveň manželství
- ve vnitřní politice se více zabývat rodinou, nebo ta i nadále zůstane „základem státu“
- každoročně zvyšovat výdaje na školství, sportovní a kulturní vyžití mládeže

2) Cesty řešení problémů ve škole

- realizovat a podporovat mimoškolní aktivity, zájmové kroužky
- zvýšit počty hodin tělesné výchovy a společenské výchovy
- dětem se snažit vštěpovat i jiné vzory než akční hrdiny z amerických filmů dobře znát rodinné zázemí dětí
- pozorovat vnější projevy dětí - ospalost, známky fyzického násilí zvláštní pozornost věnovat projevům, ukazujícím na možné požití drog být v úzké součinnosti s rodičem a působit na dítě společně

3) V samotné rodině, kde je nezastupitelné místo

- dítě se musí cítit rovnoprávně, bez pocitu odstrčení nebo podceňování respektovat jeho názor
- trvat na dodržování základních projevů ukázněnosti, čili důslednost ve výchově
- hodně času věnovat koníčkům a sportovnímu kulturnímu vyžití

A TEORETICKÁ ČÁST

- při zjištění problémů se nebát navštěvovat všechny možné typy poraden a léčebných aktivit
- velkou pozornost věnovat spolupráci se školou

Variant řešení problémů neúplné rodiny je samozřejmě mnoho, uvedla jsem dle mého názoru ty nejpodstatnější.

5.1.1 Co dělat, aby se vaše děti správně chovaly

Radost ze života a touha žít naplno musí pramenit z nitra. Děti se to naučí od nás. Svým dětem je nutné dávat najevo, jak velkou hodnotu pro nás mají. Dítě pak cítí, že i když je život venku hodně drsný, vždycky má někoho, kdo je mu po boku. Přesně to děti potřebují, aby se dokázaly s tlakem vrstevníků vyrovnat.

V knize Co dělat, aby se vaše děti správně chovaly od Sala Severa autor uvádí Deset „zlatých“ pravidel (Severe, 2000, s. 193-194) „které mohou velice pomoci při výchově dětí. Tyto body níže zmiňuji:

1. Odměňujte správné chování, nikoli nesprávné. Povzbuzujte děti, když zdvořile o něco požádají – nepodporujte je v kňourání, otravování a záchvatech vzteku. Potvrzujte je v klidných diskuzích, nikoli v hádkách nebo v bojích o moc.
2. Přemýšlejte, než něco řeknete. Říkejte jen to, co opravdu myslíte vážně. Když něco řeknete, dodržte to. Nenechte se zviklat. Připravte si vizuální upomínky. Dopřejte si odměnu za důslednost.
3. Očekávejte od svých dětí dobré chování. Děti musejí vědět, co od nich očekáváte a co mohou ony očekávat od vás. Když budou umět předvídat, jak se v určitých situacích zachováte, budou se lépe rozhodovat.
4. Děti věří tomu, co jim řeknete. Ved'te své děti k úspěšnosti. Naučte je, že snaha a námaha je podstatnou částí úspěchu. Hodně je povzbuzujte. Když své děti povzbudíte, uvidí, že jim věříte a důvěřujete. Povzbuzení jim pomůže vyrovnat se s nástrahami života s větší sebedůvěrou.

A TEORETICKÁ ČÁST

5. Předvídejte problémy. Stanovte pravidla předem. Buďte konkrétní a rozumní. Jakmile zjistíte u svého dítěte nějaký zlozvyk, udělejte si plán, jak ho odstranit. Soustřeďte se na úspěch. Povzbuzujte a podporujte.
6. Používejte takové tresty, které dítě povedou k zodpovědnosti a lepšímu chování. Rozumné tresty, například určitá omezení nebo samotku, děti snášejí velmi dobře. Netrestejte z pomstychtivosti. Uvádějte trest do souvislosti s rozhodnutím dítěte. To ho povede ke zodpovědnosti.
7. Začněte děti učit zodpovědnosti a rozhodování již v útlém věku. Přípravujte je na život v reálném světě. Buďte přísní, ale pozitivní. Děti potřebují stanovené hranice a řád, potřebují pravidla a důslednost. Tyto vlastnosti vnímají jako projev vašeho zájmu a lásky.
8. Milujte své děti bez ohledu na to, jak se chovají. Soustřeďte se na jejich silné stránky. Naučte je znát hodnotu vnitřní odměny a zaměřujte se na příjemný pocit z dobrého jednání. Všimněte si rozhodnutí, za něž zaslouží pochvalu. Vštěpujte jim umění sebezpřijetí. Pomozte jim pochopit jejich slabosti a vyrovnat se s vlastními chybami. Buďte jim příkladem. Ony se naučí přiznávat své chyby před druhými. Tím se sníží negativní vliv jejich slabostí na jejich život.
9. Doprávejte si podporu i ve chvílích, kdy ostatní soudí. Nenechte se dítětem dohánět k zuřivosti. Buďte silní, ovládejte se a buďte dobrým vzorem. Děti se pak budou učit od vás.
10. Vytvořte zdravé a příjemné ovzduší. Soustřeďte se na silné stránky jednotlivých členů rodiny. Přijímejte navzájem své. Povídejte si o hodnotách a cílech. Děti se vám budou svěřovat se svými problémy. To se vám bude velmi hodit v období jejich dospívání.

PRAKTICKÁ ČÁST

V praktické části bakalářské práce jsem zvolila výzkum v několika rozdílných rodinách a mezi žáky čtvrté a páté třídy základní školy.

5.2 Cíl výzkumu

Cílem výzkumu jsem chtěla zjistit, jakým způsobem se podílí rodina (i více generační rodina) na výchově dětí, jak spolupracují se školou a jak děti – žáci vnímají svůj postoj k morálce, plnohodnotnému životu, postoj rodiny a školy.

5.3 Výzkumný problém

Hlavním výzkumným problémem je zjistit, jakým způsobem se rodiče z různých sociálních skupin podílejí na výchově dětí a jejich chování ve škole.

5.4 Hlavní výzkumná otázka

- Zachovává si rodina největší podíl na výchově dětí?

Předpokladem jsou rozdílné postoje k výchově dětí z různých sociálních rodin ve věkové kategorii 10 - 12 let..

5.5 Metody zpracování praktické části

Pro zpracování pedagogického výzkumu jsem pracovala s dotazníky na jedno použití. Rozhodla jsem se použít výzkumnou metodu, založenou na porovnání 7 rodin a zjišťování jejich postojů k výchově dětí a vlivu na chování žáků.

Jeden druh dotazníků byl vytvořen pro rodiny, druhý dotazník pro žáky – děti těchto rodin. Dále jsem použila metodu řízeného rozhovoru s učitelkami žáků základní školy. K rozhovoru jsem měla předem připravené otázky.

5.6 Výzkumný vzorek

Pro výzkum byly záměrně vybrány rodiny neúplné, vícegenerační, sociálně slabší. Výzkum v této práci se především týká rodinného zázemí, názorů na výchovu dětí.

Dále pro výzkum byly osloveny děti z těchto rodin za účelem zjištění jejich dovedností, morálních hodnot a chování v prostředí školského zařízení.

Závěrem výzkumného vzorku je zvolen rozhovor s učitelkami těchto žáků.

5.6.1 Rodina č. 1 – žák č. 1

Rodina žije v rodinném domě o velikosti 6+1 v blízkosti Mělníka.

V rodině žije:

- matka – věk 35 let, vysokoškolské vzdělání, v současné době učitelka na soukromé hudební škole
- otec – věk 37 let, středoškolské vzdělání, v současné době vedoucí pracovník v potravinářském řetězci
- syn – věk 5 let, navštěvuje mateřskou školu
- dcera (žák č. 1) – věk 10 let, žákyně 4. třídy základní školy, učí se na samé jedničky, ve volném čase navštěvuje sportovní kroužky, zajišťované školou, učí se hře na flétnu, je svědomitá, spolehlivá, pilná, v kolektivu oblíbená

Rodina žije na vesnici v rodinném domě. Soužití rodiny je velmi harmonické, ve volném čase vykonávají společné různé aktivity, převážně sportovní. Rodina důsledně vychovává své děti, aktivně spolupracuje se školou.

5.6.2 Rodina č. 2 – žák č. 2

Rodina žije v azylovém domě na Mělníku, v jedné místnosti o velikosti 20m², s ostatními nájemníky mají společné sociální zařízení a kuchyň.

B PRAKTICKÁ ČÁST

V rodině žije:

- matka – věk 33 let, středoškolské vzdělání ukončené maturitou, v současné době na mateřské dovolené
- otec – věk 35 let, vzdělání ukončeno výučním listem, v současné době opravář zemědělských strojů
- syn – věk 2 roky, tráví doma čas s matkou
- syn (žák. č. 2) – věk 11 let, žák 4. třídy základní školy , učí se špatně, častým střídání azylových domů a škol těžko zapadá do třídního kolektivu, je nesoustředěný, nenavštěvuje žádný zájmový kroužek, volný čas tráví hlídáním mladšího bratra, k učitelům slušný

Rodina žije v azylovém domě v blízkosti základní školy, kterou navštěvuje jejich syn. Vztahy v rodině nejsou klidné vzhledem k tíživé bytové situaci a nedostatku finančních prostředků. Rodina řeší existenční budoucnost.

5.6.3 Rodina č. 3 – žák. č. 3

Rodina žije v panelovém domu v bytě o velikosti 3+1 na Mělníku.

V rodině žije:

- matka – věk 36 let, středoškolské vzdělání s maturitou, v současné době úřednice ve státní správě
- otec – věk 34 let, středoškolské vzdělání s maturitou, v současné době pracuje u hasičského záchranného sboru
- babička – věk 55 let, středoškolské vzdělání s maturitou, pracuje na plný úvazek jako sekretářka
- dcera (žák. č. 3) – věk 10 let, žákyně 4. třídy základní školy, učí se na samé jedničky, v kolektivu oblíbená, pohybově velmi nadaná, navštěvuje několik zájmových kroužků, k učitelům slušná, vždy ochotna pomoci, občas nervózní, často pláče z důvodu obavy neúspěchu

B PRAKTICKÁ ČÁST

Rodina žije téměř harmonicky, na dítěti je znát vliv dvougenerační výchovy, veškerá péče a láska rodiny je zaměřena na jediné dítě, na jediné vnouče. Občas dochází k roztržkám z důvodu výchovy, babička prosazuje výchovu více uvolněnou, neřeší žádné výchovné styly. Rodina aktivně spolupracuje se školou, s třídní učitelkou.

5.6.4 Rodina č. 4 – žák č. 4

Rodina žije v cihlovém domě v bytě o velikosti 2+1 na Mělníku.

V rodině žije:

- matka – věk 32 let, základní vzdělání, v současné době v domácnosti
- dcera – věk 7 let, žákyně 1. třídy základní školy
- syn (žák. č. 4) – věk 10 let, žák 4. třídy základní školy, učí se na samé jedničky, vzorný, velmi slušný

Jedná se o romskou rodinu, která žije v cihlovém domě s dalšími romskými rodinami. Otec se v současné době nachází ve vězení za krádeže. Rodina se potýká s velkými existenčními problémy, děti jsou vychovávány slušně, z důvodu řešení svých problémů je opomíjena spolupráce se školou.

5.6.5 Rodina č. 5 – žák č. 5

Rodina bydlí v panelovém bytě o velikosti 3+1 na Mělníku.

V rodině žije:

- matka – věk 40 let, středoškolské vzdělání s maturitou, pracuje na dvousměrný provoz jako dělnice
- syn – věk 15 let, žák 9. třídy základní školy
- syn (žák č. 5) – věk 11 let, žák 5. třídy základní školy, bystrý, k učitelům cítí autoritu a je slušný, pokud cítí lásku, negativně hovoří o své matce, veškerý volný čas tráví s kamarády na „ ulici „, těší se na víkendy k otci

B PRAKTICKÁ ČÁST

Rodina žije pod velkým vlivem matky, která řeší finanční problémy a často střídá životní partnery. Negativně se před dětmi vyjadřuje o učitelích ve školství, se školou nespolupracuje, nechodí na třídní schůzky, neinformuje se o svém dítěti. Svoje syny vede k nenávisti svého otce i přesto, že pro syny čas strávený u otce je plnohodnotný a plný lásky a věnování se jim.

5.6.6 Rodina č. 6 – žák č. 6

Rodina žije v rodinném domě 3+1 na Mělníku.

V rodině žije:

- matka – věk 40 let, základní vzdělání, v současné době prodavačka na částečný úvazek
- otec – věk 40 let, středoškolské vzdělání s maturitou, v současné době prodavač
- dcera – věk 16 let, studentka středního odborného učiliště
- dcera (žák č. 6) – věk 12 let, žákyně 5. třídy základní školy, opakuje pátý ročník, velice hodná, ochotný, špatné studijní výsledky, postrádá logické myšlení a uvažování, spolužákům kupuje dárky, aby byla oblíbená

Rodina žije celkem spořádaně. Významným výchovným problémem je zde „zastání“, dítěte při neplnění školních povinností. Vždy se najde důvod, proč není domácí úkol, proč se zapomněli školní učebnice atd.

5.6.7 Rodina č. 7 – žák č. 7

Rodina žije v rodinném domě 4+1 na Mělníku.

V rodině žije:

- matka – věk 35 let, vysokoškolské vzdělání, v současné době učitelka na 1. stupni základní školy
- otec – věk 40 let, středoškolské vzdělání s maturitou, v současné době podnikatel v oblasti informační technologie

B PRAKTICKÁ ČÁST

- syn – věk 6 let, žák 1. třídy základní školy
- dcera (žák č. 7) – věk 10 let, žákyně 4. třídy základní školy, učí se na samé jedničky, pilná, oblíbená, navštěvuje několik zájmových kroužků, svědomitá, spolehlivá

Rodina žije v harmonickém soužití, finančně zabezpečena. Volný čas tráví většinou společně a to aktivně. Velice úzce spolupracuje se školou, zajímají se o veškeré dění ve škole.

5.7 Realizace výzkumu

Na začátku bylo seznámení rodin a žáků s připravovaným výzkumem a ujištění, že celý výzkum je anonymní, bez uvedení jejich jména. proběhly rozhovory s doplňujícími otázkami, které se týkaly konečného znění otázek dotazníku. Vybraní žáci vyplňovali dotazník ve škole, po skončení výuky a bez možnosti vědění, kdo jiný z žáků byl vybrán k výzkumu.

Do každé rodiny byl dán 1 dotazník.

5.8 Vyhodnocení dotazníků pro rodiče

Otázka č. 1

Vaše role v rodině?

Vyhodnocení otázky :

Z dotazníků je patrné, že nejvíce z rodiny spolupracovaly matky. Z toho důvodu může být výzkum rodinné výchovy ovlivněn ženským nadhledem.

Otázka č. 2

Je soužití Vaší rodiny harmonické?

Vyhodnocení otázky:

Ve většině případů je snaha mít soužití tolerantní, vstřícné, harmonické. Ojediněle je jeden z rodičů zaměřen pouze na své potřeby a harmonii rodiny nepřikládá žádnou váhu.

B PRAKTICKÁ ČÁST

Otázka č. 3

Víte, jak tráví vaše dítě volný čas?

Vyhodnocení otázky:

Průzkum zjistil, že většina rodičů ví, jak a s kým tráví dítě volný čas. Vědí, které zájmové kroužky navštěvují, která multifunkční hřiště využívají. V mnoha případech rodiče zajišťují i své děti doprovázejí na zájmové kroužky a jsou i tak přímo účastníci toho, co jejich děti baví, zajímá a co umí.

Otázka č. 4

Víte, jak se jmenují a co baví kamarády Vašeho dítěte?

Vyhodnocení otázky:

I když mají rodiny problémy, naslouchají svým dětem a jejich kamarády znají buď osobně, nebo z vyprávění. V mnoha rodinách kamarádi jejich dětí často u nich tráví víkendy. V některých případech probíhá o víkendech vzájemné přespávání u kamarádů, spolužáků.

Otázka č. 5

Víte, které předměty baví či nebaví Vaše dítě?

Vyhodnocení otázky:

Až na výjimky jsou rodiče plně seznámeni s oblíbenými či neoblíbenými předměty svých dětí ve škole. Podílejí se na přípravě domácích úkolů, případně děti obohatí svými znalostmi o rozšíření jejich vědomostí v daném předmětu.

Otázka č. 6

Za kým z Vás jde dítě, pokud má problém?

Vyhodnocení otázky:

Největší oporou je v mnoha případech matka, za ní jde dítě se svými problémy. V jednom případě je to otec. Matku vyhledávají proto, že k problémům přistupuje mírněji, klidněji než otec. Matka pak již ze svého pohledu na konkrétní problém informuje otce.

B PRAKTICKÁ ČÁST

Otázka č. 7

Kdo je podle Vás pro dítě největší autorita (rodiče, prarodiče, strýc, teta...)?

Vyhodnocení otázky:

Největší autoritou je pro dítě otec, v některých případech dědeček, strýc. V jednom případě je autorita matka z důvodu uvěznění otce. Z odpovědí rodičů vyplynulo, že matka tráví s dětmi více času, je pro dítě víc kamarádkou než otec, který zabezpečuje finančně rodinu a je doma „vzácný“.

Otázka č. 8

Na výchově dítěte má největší podíl?

Vyhodnocení otázky:

Největší podíl na výchově dětí má matka, tráví s dětmi více času, převážně díky mateřské dovolené.

Otázka č. 9

Kolik času v týdnu trávíte společně s dítětem?

Vyhodnocení otázky:

Z průzkumu je patrné, že v harmonických rodinách jsou víkendy věnovány rodině, dětem a jejich společným aktivitám. V týdnu se jedná o čas strávený s dětmi při plnění domácích úkolů či jako doprovod na jejich zájmové kroužky.

Otázka č. 10

Jaké představy či cíle máte při výchově dítěte?

Vyhodnocení otázky:

Některých rodiny si žádná pravidla nestanovili, jsou sami vychovávající rodinou. V jiných rodinách se snaží vychovávat děti k tomu, aby byli upřímné, společenské, vzdělané. Netrestají je fyzickými tresty.

5.8.1 Závěrečné zhodnocení výzkumu v rodinách

Podle mého průzkumu se ukázalo, že přestože se rodina potýká s bytovými a finančními problémy, snaží se v rámci svých možností a schopností o kvalitní výchovu a klidné rodinné zázemí. Pouze v jednom případě je dítě velmi ovlivněno psychicky narušenou matkou, která nenávisť k otci děti z důvodu jeho odchodu od rodiny částečně přenesla nebo řeší přes děti.

5.9 Vyhodnocení dotazníků pro žáky

Otázka č. 1

Povídají si rodiče s tebou o tvých kamarádech a zájmech?

Vyhodnocení otázky:

Ve většině případů si děti povídají s rodiči nebo s jedním z rodičů o svých kamarádech a zájmech. Většina rodičů zná kamarády svých dětí, často u nich tráví i víkendy, navštěvují se.

Otázka č. 2

Povídají si rodiče s tebou o škole?

Vyhodnocení otázky:

Průzkum ukázal, že pouze v jednom případě matku nezajímá, jak její dítě tráví čas ve škole. V ostatních případech rodina ví, jaký má dítě rozvrh hodin, jaké předměty, jaké ten den dostalo známky, co ho zklamalo či potěšilo.

Otázka č. 3

Respektují rodiče Tvoje názory?

Vyhodnocení otázky:

Rodiče většinou vyslechnou názory svých dětí, často na ně reagují dle dětí s úsměvem. Některým rodičům nejsou názory dětí lhostejné, diskutují s nimi, proč a jak přišly k daným názorům.

B PRAKTICKÁ ČÁST

Otázka č. 4

Líbí se Ti ve škole?

Vyhodnocení otázky:

V mnoha případech se dětem nejvíce ve škole líbí paní učitelka, v některých případech vybavení třídy, tělocvična. Někomu se nejvíce ve škole líbí dobré obědy.

Otázka č. 5

Když máš problém, komu se svěříš?

Vyhodnocení otázky:

Z průzkumu je patrné, že když má dítě problém, jde za matkou. Ve dvou případech jdou s problémem za paní učitelkou.

Otázka č. 6

Jak trávíš svůj volný čas?

Vyhodnocení otázky:

Volný čas děti tráví převážně v zájmových kroužkách, nebo u svého domova na dětském hřišti s kamarády. V jednom případě dítě tráví volný čas hlídáním svého mladšího sourozence.

Otázka č. 7

Jaká je Tvoje třídní učitelka?

Vyhodnocení otázky:

Průzkum ukázal, že většina dětí miluje svoji paní učitelku, líbí se jim její vzhled, připadá jim spravedlivá, hodná, veselá.

Otázka č. 8

Čím by si chtěl být?

Vyhodnocení otázky:

V jakém rodinném prostředí děti vyrůstají, ukázala tato otázka. Některé děti chtějí vystudovat a být lékařem, učitelkou, pilotem letadla. Jiné děti chtějí vyhrát hodně peněz a nikdy nepracovat, jen mít peníze.

5.9.1 Závěrečné zhodnocení výzkumu

Průzkum ukázal, jak velký vliv mají rodiče, rodinná výchova na chování, představy a názory žáků. Ať v kladném či záporném případě. Většina oslovených je vychovávána dobře, k úctě k učitelům, dospělým a k vlastním představám o životě.

5.10 Otázky pro rozhovor s učitelkami základní školy

1. Se kterým členem rodiny jste nejčastěji v kontaktu?
2. Chodí některý z rodičů na třídní schůzky?
3. Znáte dobře rodinné zázemí dítěte?
4. Víte, jak Váš žák tráví volný čas?
5. Myslíte, že jsou žáci vychováni k úctě k pedagogickým pracovníkům?

5.10.1 Vyhodnocení rozhovoru s učitelkami základní školy

Z odpovědí paní učitelek je zřejmé, že své žáky znají dobře, vědí o jejich rodinné situaci, často jsou v kontaktu s některým z rodičů. Přesto, že se někteří rodiče neúčastní školních akcí a třídních schůzek, prostřednictvím telefonů či jiných technologií se školou úzce spolupracují.

Žáci se jim zdají klidní, vyrovnaní a slušní.

Když jsem porovnála odpovědi výzkumných dotazníků pro rodiče a žáky s odpověďmi učitelek, největší roli ve výchově dětí či spolupráci se školou zajišťuje a vykonává matka.

5.11 Závěr výzkumné části

Z výzkumného šetření vyplývá, že výchova rodičů je velmi důležitá a pro dítě a jeho chování ve škole či v životě zásadní.

Z průzkumu vyplývá, že i přes finanční nedostatky v některých rodinách, v rodinách více generačních či neúplných lze vychovat kvalitního jedince, který si uvědomuje své chování, jednání, schopnosti a pravidla nastavená společností, školou.

Vyhodnocení výzkumné otázky:

- Zachovává si rodina největší podíl na výchově dětí?

Ano, rodina si zachovává největší podíl na výchově dětí. Z výzkumu je patrné, že jací jsou rodiče, matka i otec, jaký mají poměr k sobě a okolí, tak to má největší vliv na dítě. Ať v kladném či záporném případě. Co ve svém domově děti získaly, to mají tendenci předávat dál.

- Rodina je jedním z hlavních faktorů, působících na chování žáků. Ze závěrů zhodnocení výzkumu mezi žáky je zřejmé, že pokud se v rodině dobře hovoří o škole, o pedagogických pracovnících, pokud rodina vede své děti zodpovědně a smysluplně, tak chování těchto dětí – žáků je bezproblémové, se základními znalostmi.

Ale i škola se stává místem, kde opravdové chápání a respektování potřeb a zájmů žáka ze strany pedagogů se projeví ve formování osobnosti žáka.

6 Závěr

Ve své práci jsem se zabývala rodinou jako takovou. Její historií, funkcemi, nestabilitou i vztahy v rodině - vše jak působí na dítě, jak mnoho a do jaké míry ovlivňuje výchova v rodině dítě, jeho osobnost, charakter, chování. Ze všech těch střípků, které jsem ve své práci uvedla (hlubší pojednání o jednotlivých tématech zde nelze, každé by při podrobném rozboru vydalo na knihu) lze tedy poskládat obraz o rodině a výchově v ní, ale také částečně o spolupráci rodiny a školy, o vztahu učitele a žáka v rámci individuálního přístupu k žákovi.

A protože žádná rodina, ani ta dobrá - dobře fungující, ani ta méně dobře fungující, nežije sama o sobě a ve vzduchoprázdnu, působí na rodinu, ovlivňuje ji širší společenské prostředí, tedy společnost. Vliv společnosti se odráží v životě rodiny a prostřednictvím rodiny působí i na výchovu dítěte.

Téma mé závěrečné práce jsem si vybrala proto, že naše společnost prošla za posledních let tak velkými politickými i hospodářskými změnami, které se podepsaly i na rodině. Dáme-li dohromady všechny existující rodiny, vznikne nám společnost. Výchova v jednotlivé rodině má svůj odraz ve společnosti, kterou tvoří rodiny. Rodina a společnost jsou malá a velká verze stejné podstaty.

Způsoby rodinné výchovy, postoje rodičů k dítěti a celková atmosféra v rodině jsou důležitým faktorem socializace a utváření osobnosti dítěte. Rodina vytváří složitý systém dynamických interpersonálních vztahů, v jejichž rámci dochází k uspokojování potřeb všech jejích členů. Ve výchovných stylech se odráží celá řada osobních a společenských faktorů. Z hlediska příznivého vývoje dítěte je nutné jeho přijetí, pozitivní klima, bezpečí a jistota citová.

Humanistická dimenze výchovy a vzdělávání obsahuje v sobě také skutečnost, že osobnost není jen konečným produktem výchovy a vzdělávání, ale jde o proces sebe zdokonalování každé osobnosti. Přesto je nutné, aby učitelé a vychovatelé prohloubili svoji vnitřní práci a to v oblasti individuálního přístupu k žákům, poznávali jejich individuální zvláštnosti, všímali si působení prostředí na osobnost člověka a využívali všech aktivizujících vyučovacích metod, které zajišťují efektivitu ve vyučování i ve výchově.

Vzhledem k tomu, že jsem třídní učitelkou na 1.stupni základní školy, praktickou část jsem zaměřila právě na žáky čtvrté až páté třídy z naší školy, včetně žáků z třídy, ve které vyučuji.

B PRAKTICKÁ ČÁST

V praktické části bylo cílem detailně přiblížit výchovu dětí v různých sociálních rodinách, včetně jejich chování ve škole. Metodou dotazníků a řízeného rozhovoru bylo zjištěno, že ačkoliv děti žijí v úplné či neúplné rodině, s kvalitním finančním zázemím či s finančními nedostatky, lze vychovat zodpovědné a plnohodnotné děti, které si uvědomují zásadní lidské morální hodnoty, které uplatňují doma i ve škole.

Na základě závěrů výzkumné části mohu konstatovat, že největší podíl na výchově dětí včetně spolupráce se školou zajišťuje a vykonává matka. I samotní žáci se v případě problému ve většině případů obrazejí na matku.

Co bych uvedla na úplný závěr? Snad citaci z knihy Zdeňka Matějčka „Po dobrém nebo po zlém?“ (Portál 1994, s. 102), ke které již není co dodat:

„Nelze tedy výchovu dítěte oddělit od celkového morálního stavu společnosti v dané době. A tak všechny veřejně pronášené lichotky na adresu dnešní mládeže i všechny výtky a odsudky, jinými slovy „odměny a tresty“, mohou mít výchovný význam jedině tehdy, jestliže společnost jako taková ukazuje těmto mladým lidem svým příkladem správnou cestu k následování - jestliže jsou v ní živé ty hodnoty, které by ráda své mládeži vštíplla.

A tak od vztahu jednoho dítěte a jednoho vychovatele dospíváme nakonec ke vztahu dítěte a celé společnosti „vychovatelů“. Je jen logické, že i v tomto vztahu je „po dobrém“ výchovně daleko výhodnější a účinnější než to „po zlém“. Konečně můžeme si to i my dospělí ve svém denním životě na každém kroku ověřovat.

Má tedy celá společnost - tj. každý z nás a my všichni dohromady - velice vážnou morální odpovědnost. Odpovědnost za výchovu každého jednotlivého dítěte i za výchovu veškeré naší mládeže, za výchovu každého jednotlivého vychovatele i za výchovu všech vychovatelů dohromady. Zkrátka za výchovu vůbec. A vážnou odpovědnost nutno brát vážně!"

Seznam literatury:

- Dvořáček Jiří: Základy pedagogiky pro učitele a vychovatele Univerzita Karlova v Praze 2004
- Hinesová Gill, Baverstocková Alison: Nebojte se vychovávat, Ikar 2007
- Severe Sal : Co dělat, aby se vaše děti správně chovaly, Portál 2000
- Sobotková Irena: Psychologie rodiny, Portal 2012
- Čáp Jan: Psychologie pro učitele, SPN Praha 1980
- Čáp Jan: Rozvíjení osobnosti a způsob výchovy, ISV nakladatelství, Praha 1996
- Fontana David: Psychologie ve školní praxi, Portál 1997
- Kyriacou Chris: Klíčové dovednosti učitele, Portál 1996
- Matějček Zdeněk: Co, kdy a jak ve výchově dětí, Portál 1996
- Matějček Zdeněk: Po dobrém nebo po zlém?, Portál 1994
- Matějček Zdeněk: Dítě a rodina, SPN 1992
- Matějček Zdeněk: Rodiče a děti, Avicenum, zdravotnické nakladatelství 1989
- Matoušek Oldřich: Rodina jako instituce a vztahová síť, Sociologické nakladatelství, Praha 1993
- Matoušek Oldřich: Rodina jako instituce a vztahová síť, Slon Praha 1997
- Možný Ivo: Moderní rodina (mýty a skutečnosti), Nakladatelství Blok 1990
- Pelikán Jiří: Výchova pro život, vydalo ISV-nakladatelství, Praha 1997
- Střelec Stanislav: Kapitoly z rodinné výchovy, Nakladatelství Fortuna, Praha 1992 Zákon o rodině č. 94/63 a jeho novelizace č. 91/1998
- Internet - údaje ČSÚ